

“UTILITARIANISM” VE “PRAGMATISM”: FARKLAR, ORTAK NOKTALAR

Celal TÜRER*
Metin AYDIN**

ÖZ

Bu makale özellikle Anglo-Sakson geleneğin hâkim olduğu kültürlerde oldukça etkin olan Utilitarianism ve Pragmatism'in akademik dünyamıza alınmasında ortaya çıkan iki temel problemi tartışmaktadır: İsimlendirme ve indirgeme. İlk problemi akademik yazınımızda Utilitarianism için “Faydacılık”, “Yararcılık”, “Utilitarist Ahlak”; Pragmatism için ise “Faydacılık”, “Pragmacılık”, “Pragmatizm” kavramlarının kullanılması oluşturmaktadır. İkinci problemi ise daha çok gündelik dilimizde Utilitarianism ve Pragmatism kavramlarının zaman zaman sanki aynı teorilermiş gibi eşanamlı olarak kullanılması ve buna ek olarak her iki teorinin Egoizm olarak ifade edebileceğimiz bencil, çıkarıcı ve ben-merkezci yaklaşımları ifade eder tarzda anlaşılması oluşturur. Makalemizde ilk problemin çözümü ile ilgili olarak Utilitarianism için “Faydacılık”, Pragmatism için ise “Pragmatizm” kavramlarının kullanılmasını öneriyoruz. İkinci probleme ilişkin olarak her iki teorinin ortak ve farklı yönlerine dikkat çekerek teorilerin hem birbirlerine hem de Egoizm'e indirgenmesine neden olan yanlış anlamaları ortadan kaldırmayı amaçlıyoruz.

Anahtar Sözcükler: Ahlak, Etik, Faydacılık, Pragmatizm, John Stuart Mill, William James

UTILITARIANISM AND PRAGMATISM: DIFFERENCES, SIMILARITIES

ABSTRACT

This article discusses two main problems about embracing Utilitarianism and Pragmatism, which are quite widespread theories in the cultures dominated by the Anglo-Saxon tradition: naming and reduction. The first problem is that Utilitarianism is translated into Turkish as “Faydacılık”, “Yararcılık”, “Utilitarist Ahlak” and similarly Pragmatism is translated into Turkish “Faydacılık”, “Pragmacılık”, “Pragmatizm”. In our daily usage, sometimes that Utilitarianism and Pragmatism are used as if they were same theory and synonymous concepts and furthermore both theories were understood as selfish, egocentric and self-seeking namely something like Egoism causes the second problem. Our solution offer for the first problem is that “Faydacılık” should be used for Utilitarianism and “Pragmatizm” for the Pragmatism. As to second problem, by addressing of the similarities and differences of both theories so we aim to eliminate the misunderstandings causing both being reduced of Utilitarianism and Pragmatism to each other and Egoism.

Key words: Ethics, Moral, Utilitarianism, Pragmatism, John Stuart Mill, William James

* Prof.Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Celal.Turer@ankara.edu.tr).

** Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (metina@sakarya.edu.tr).

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2019 Güz, sayı: 28, ss. 121-149

Makalenin geliş tarihi: 14.05.2019

Makalenin kabul tarihi: 01.11.2019

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Fall 2019, issue: 28, pp.: 121-149

Submission Date: 14 May 2019

Approval Date: 01 November 2019

ISSN 2618-5784

Giriş

Bir dilde felsefi düşünce üretmenin en temel zorluğu, üretilen fikirleri ifade edecek doğru kavramları ihdas etmede kendini gösterir. Dilin zenginliği, soyut düşünceleri ifadelendirmedeki esnekliği ve işlevselliği, bu zorluğun aşılmasını kolaylaştıracak en temel unsurdur. Bununla birlikte, düşüncenin tüm insanlığın ortak paydası olduğu ve bu paydanın farklı ırk ve kültürden insanlar tarafından çeşitli dillerde üretilip, paylaşıldığı düşünüldüğünde, dilin bu ortak üretimi ifade etme imkân ve kapasitesi sınırlanmış olur. Özellikle kendi kültürünün dışında neşet etmiş bir düşünceyi alımlama süreci, belki de bir dilin bu anlamda karşılaşılabileceği en büyük meydan okumalardan biridir. Bu meydan okumayı zorlu kılan temel unsur, düşüncenin ortaya çıktığı toplumda ifade ettiği anlamı herhangi bir bozulmaya mahal vermeksizin, tüm yansımalarıyla kendi bünyesine katmaktır.

Türkçemiz söz konusu olduğunda bu zorluğa önemli bir başka zorluk daha eklenir ki bu da 1920’li yılların hemen başında ülkemizin geçirdiği büyük değişimdir. Bu değişim başta sosyal, ekonomik, siyasi olmak üzere birçok alanda derinden hissedilmiştir. Bu etkilerin en çok hissedildiği alanlardan bir diğeri ise hiç şüphesiz akademik dünyamız olmuştur. Teoman Duralı mezkûr durumu şu şekilde ifade eder:

1920’lerin sonlarından itibaren yazımız ve ona koşut olarak dilimizin başkalaştırılması alışlagelmiş felsefe-bilim ıstılah dağarımızı büyük çapta yıkmıştır. Şu durumda bunu yeniden oluşturma sorunu yaşamaktayız. Elde kalan az sayıda alışılmış ıstılahın dışındakileri yeniden oluşturuyoruz. Bu yeni meydana getirilenler üstünde Türkçe konuşan felsefeci-bilim adamları uzlaşmış değil. Felsefecilerimiz ile bilimadamlarımız, çoğunlukla ecnebi ıstılah kullanmağı adet edinmişlerdir. Başka bir kısmıysa, Türkçe’nin kuralları ile dil zevkini hiçe sayarak bir şeyler uydurmuşlardır... Gel gör ki, o [Felsefeci-Bilimadamımız] bir tarafta hazır ifade gücü yüksek bir dille milli, mahalli sınırları aşarak geniş bir okur kitesine ulaşma iştıyakıyla yanıp tutuşurken, öte yanda düşüncelerini daha rahat ve sahihçe aktarıp açıklama ihtiyacını karşılayabilecek anadile başvurma ikircikliğini yaşamıştır. Değiş yerindeyse iki cami arasında binamaz kalmıştır.¹

Duralı’nın da dikkatleri çektiği gibi akademik dünyamız neredeyse son yüz yıldır hem kendi düşünce geleneğini inşa etmek hem çağı yakalamak hem de kendisi dışında gelişen düşünce üretimlerini kendi bünyesine katma, kendisine mal etme, alımlama gibi üstesinden gelinmesi oldukça güç sorunlarla mücadele etmektedir. Elinizdeki bu makale, bu zor görevlerden biri olan alımlama ya da temellük etme meselesine ışık tutmayı dener.

Türkçemiz, Anglo-Sakson geleneğin iki büyük ve önemli teorisi olan “*Utilitarianism*” ve “*Pragmatism*”’in alımlanması konusunda yukarıda ifade edilen türden bir meydan okumayla karşılaşmıştır. Hali hazırda bu iki görüşün Türkçemizde hangi kavramlarla karşılanacağı konusunda bir karışıklık olduğu ve mevcut tercihlerin de herkesin mutabakatını kazanacak şekilde olmadığı inkâr edilemez bir gerçektir. Birbirlerinden oldukça farklı olan bu teoriler, ülkemizde farklı isimler altında anıldığı gibi zaman zaman tek bir kavramla da karşılanmaktadır: “Faydacılık”. Bu kavram karmaşasını teorilerin temel eserlerinin çeviri isimlerinde görmek mümkündür. Söz gelimi, William James (1842-1910)’in *Pragmatism* adlı eseri Türkçemize *Pragmacılık*, *Faydacılık*, *Pragmatizm* başlıklarını taşıyan dört farklı çeviriyle girmiştir. John Stuart Mill (1806-1873)’in eseri olan *Utilitarianism* ise bu konuda daha tutarlı bir biçimde üç çeviride de *Faydacılık* başlığıyla çevrilmiştir. Fakat bu tutarlılık sadece mezkûr eser için geçerlidir. Çünkü gerek diğer çevirilerde gerekse de akademik metinlerde bu tutarlılığı görmek mümkün değildir. Zira bu metinlerde mezkûr teori için “Faydacılık” kavramına ek olarak genelde iki farklı kullanım daha vardır: “Yararcılık” ve “Utilitarist Ahlak/Öğreti”.

¹ Şaban Teoman Duralı, *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 14.

“Yararcılık” kavramı Frederick Copleston (1907-1994) tarafından yazılan Felsefe Tarihi’nin ilgili bölümünde karşımıza çıkar.² Aynı şekilde ülkemizde kaleme alınan birçok *Felsefe Tarihi* kitaplarında *Utilitarianism* için “Yararcılık” başlığı kullanımına sıkça rastlanır. Mesela, Ahmet Cevizci tarafından yazılmış olan eserde ilgili bölüm “Yararcılık” başlığını taşır.³ “Utilitarist Ahlak” kullanımının örneği ise M. Ahmet Tüzen tarafından yazılan Yüksek Lisans Tezidir. Adı geçen çalışma “Utilitarist Öğreti ve John Stuart Mill’de Etik-Siyaset İlişkisi” başlığını taşır.⁴ Aynı şekilde diğer bazı akademik metinlerde de bu kullanımın karşılaşmak mümkündür.⁵ Tüm bu karmaşaya ek olarak Türk Dil Kurumu (TDK)’nın “Pragmatizm” kavramını “Yararcılık” olarak karşılarken, “Yararcılık” kavramının karşılığını ise “*Pragmatism*” ve “*Utilitarianism*” olarak vermesi⁶ bahse konu olan problemi iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Aslına bakılırsa isimlendirme tartışmalarını Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında da görmek mümkündür. İsmail Fenni Ertuğrul, *Lugatçe-i Felsefe* adlı eserinde *Utilitarianism* için teorinin temel kabullerine vurgu yaparak “menfaat ya da nef’iyye mezhebi”⁷; *Pragmatism* için ise kelimenin kökenine atıfla bu felsefenin “fi’iliyye” olarak isimlendirilebileceğini söyler.⁸ Aynı dönemde bir diğer önemli fikir adamımız olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “pragma” kelimesinin Grekçe’deki “iş”, “fiil”, “amel” anlamlarından hareketle bu kavramın “ameliyye” ya da “felsefe-i amel” olarak çevrilmesi gerektiğini savunur. Fakat hemen ardından da kendi dönemindeki ilim çevrelerinde bu teorinin orijinal adının yani Pragmatizm kullanımının yaygın olduğunu da ekler.⁹ Fındıkoğlu bir başka yazısında ise “amel felsefesi”, “ameliyecilik”, “amelicilik” kavramlarını da alternatif çeviriler olarak önerir.¹⁰

Bahsedilen bu alımlama sorununa ek olarak, her iki kavramın gündelik dilde uyandırdığı izlenim ise bambaşka bir durum arz etmektedir. Bu izlenimin menfi olduğunu hemen belirtmemiz gerekir. Her iki kavram da gündelik dilde, temelde “Egoizm” ile daha uyumlu olduğunu düşündüğümüz bir anlamda kullanılmaktadır. Bir kimseye “Pragmatist” ya da “Faydacı” denildiğinde, genellikle kastedilen anlam, bu kimsenin “sadece kendi çıkarını düşünen”, “insanları araçsallaştıran”, “amaca giden her yolu mübah gören”, “hiçbir kutsal değeri olmayan”, vb. şeklindedir. Gündelik kullanımda “*Utilitarianism*” kavramı, “*Pragmatism*” kavramının arkasına saklanmış ve nispeten kullanımı, *Pragmatism*’e göre çok daha kısıtlıdır.¹¹ Bu nedenle söz konusu problem *Pragmatism* özelinde indirgenildiğinde mezkûr kullanımın, bu felsefi görüşün neşet ettiği Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.)’nin tüm siyasi, ekonomik ve uluslararası ilişkilerini temellendiren resmi ideoloji kastedildiği fark edilebilir. Dolayısıyla A.B.D. tarafından yapılan ve insanlardan tepki çeken her uygulama ya da siyaset bu kavramla karşılanmakta ve ortaya çıkan tüm problemin kaynağı olarak bu felsefi anlayış gösterilmektedir. Ancak

² Bkz. Frederick Copleston, *Yararcılık ve Pragmatizm*, trc. Deniz Canefe (İstanbul: İdea Yay., 2000).

³ Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 881.

⁴ Bkz. Ahmet Tüzen, *Utilitarist öğretisi ve John Stuart Mill’de Etik-Siyaset İlişkisi* (Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi SBE, 2012).

⁵ Bkz. Arslan Topakkaya, “Sosyal Adalet Kavramı Sadece Bir İdeal midir?”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/2 (2009).

⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bffa1ff59ac24.76492896;

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bffa2185a45c6.11212798 [erişim:29.11.2018].

⁷ İsmail Fenni Ertuğrul, *Lugatçe-i Felsefe*, ed. Nejdettin Ertuğ (Ankara: Aktif Düşünce, 2014), 738.

⁸ Ertuğrul, *Lugatçe-i Felsefe*, 410.

⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “John Dewey”, *Anadolu Mecmuası*, 6 (1340): 233.

¹⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Pragmatizm”, *Hayat* 1/12 (1927): 224.

¹¹ Pragmatizm’in ülkemizde Faydacılığa nazaran daha çok tanınmasında dolaylı da olsa John Dewey’in Türk Maarif Vekaleti tarafından 1924 yılında eğitim müşaviri olarak davet edilmesinin etkisi olduğu söylenebilir.

“UTILITARIANISM” VE “PRAGMATISM”: FARKLAR, ORTAK NOKTALAR

Celal TÜREER - Metin AYDIN

ister *Utilitarianism* ister *Pragmatism* olsun her iki kavram da son tahlilde gündelik dilimizde Egoizm ile eşleşmiş durumdadır.

Kanaatimizce, zikredilen bu problemlerin temelini, her iki ekole ilişkin ülkemizdeki literatürün eksikliğinde aramak gerekir. Her ne kadar *Pragmatism*, *Utilitarianism*'e nazaran daha fazla tanınsa ve hakkında daha fazla akademik çalışma yapılmış olsa da nihai kertede oluşan literatür her iki ekol açısından da son derece eksik ve yetersizdir. Bu literatür eksikliğinin muhtemel nedenine ilişkin Sara Çelik'in ifadeleri dikkat çekicidir:

İlk modern felsefeciler kuşağını oluşturan hocalarımızın genelde Avrupa kültür felsefesi ve felsefe tarihi geleneği içinde yetişmiş olmalarının, kuşkusuz bu olguda önemli bir rolü vardır diyebiliriz. Bu felsefecilerin tuttıkları yol ve oluşturdukları gelenek, arkadan gelen kuşak ya da kuşakları da önemli boyutta etkilemiştir. Bu olgusalığın bir sonucu olarak, klasik pragmatist düşünürlerin yapıtlarından Türçe'ye kazandırılmış herhangi bir şey yok gibidir.¹²

Çelik'in bu tespitinin bir benzerini de Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk yılları için Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu yapar: “Bilhassa memleketimizde son yarım asrın tarihiyle başladığına hükmedilebilen fikrî-felsefî faaliyet arasında, John Dewey'in felsefesi en az alaka ile karşılanmıştır. Bunun esaslı sebebi, bizde felsefî intihaba yalnız Fransızca telif ve tercüme eserlerinin yardım etmesidir.”¹³

İşte hem her iki ekolün isimlendirilmesinde karşılaşılan problemler hem gündelik dilimizdeki bu karmaşa hem de literatürdeki eksiklik bu soruna dair bir çözüm önerisi getirmenin gerekçelerini teşkil eder. Dolayısıyla bu makalede temelde üç amacımız vardır; (1) *Utilitarianism* kavramını “Faydacılık”; *Pragmatism* kavramını ise dilimize yerleştiği ve kullanımdaki yaygın şekli olan “Pragmatizm” kavramıyla karşılamayı önermek,¹⁴ (2) her iki ekol arasındaki ayrımları ortaya koymak suretiyle, bu teorilerin temelde neyi ifade ettiklerini netleştirmek, bu yolla her iki teorinin de aslında Egoizm'den farklı ekoller olduğunu göstermek, (3) son olarak da -her ne kadar hem Faydacılık hem de Pragmatizm'e dair ülkemizde yapılan akademik çalışmalar olsa da- bu iki teori arasındaki temel farklılıkları ortaya koyan karşılaştırmalı çalışmaların olmayışından kaynaklanan eksikliği gidermektir. Bu çalışmamızda meseleyi betimleyici ve karşılaştırmalı bir şekilde ele alacağız. Buna göre her iki teorinin temel özellikleri ve iddialarından hareketle, iki teori arasındaki farklılıkları ortaya koyacak ancak teorilerin kendi içlerinde problem alanı oluşturan meselelere temas etmeyeceğiz.

Tarihi süreç içerisinde Faydacılık ve Pragmatizm gibi iki büyük ekolün yetiştirdiği birçok önemli düşünür ortaya çıkmış, teorilerin ortaya çıkışından günümüze ekol içerisinde farklı yorumlar neşet etmiştir. Söz gelimi, Richard Brandt (1910-1997), Richard Mervyn Hare (1919-2002), J.J.C. Smart (1920-2012), Peter Singer (d.1946) gibi isimler Faydacılığın; G. Herbert Mead (1863-1931), Willard Van Orman Quine (1908-2000), Richard Rorty (1931-2007), Hilary Putnam (1926-2016), Stephan Toulmin (1922-2009), Jürgen Habermas (1929-) gibi isimler de Pragmatik geleneğin önemli temsilcileri arasındadır. Fakat kabul edileceği üzere tüm bu önemli düşünürleri içine alan kapsamlı bir karşılaştırma yazımızın sınırlarını oldukça aşacağından bu karşılaştırmayı teorilerin en önemli iki düşünürü olarak kabul gören John Stuart Mill ve William James üzerinden yapacağız. Tartışmamız, bu iki düşünürün ekollere de isimlerini veren iki temel çalışma

¹² Sara Çelik, “Önsöz”, *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe*, ed. Sara Çelik (İstanbul: Doruk Yayınları, 2016), 17.

¹³ Fındıkoğlu, “John Dewey”, 231.

¹⁴ Bu aşamadan sonra yazımızın devamında makalemizdeki iddia ile uyumlu olarak *Utilitarianism* için “Faydacılık”, *Pragmatism* kavramı için de “Pragmatizm” kullanımını benimseyeceğiz.

olan *Utilitarianism*¹⁵ ve *Pragmatism*¹⁶ üzerinden ilerleyecektir.¹⁷ Bu noktada cevaplanması gereken önemli ve oldukça anlamlı bir soru hemen kendini izhar eder: “Niçin teorilerin kurucuları olan Jeremy Bentham (1748-1832) ve Charles Sanders Peirce (1839-1914) tartışma için tercih edilmemiştir?”. Bu konudaki muhtemel itirazların makuliyetini kabul etmekle birlikte, genel kabule göre, her ne kadar bu iki isim ekollerin kurucu isimleriye de Faydacılık ve Pragmatizm’i düşünce dünyasına tanıtan, ekollere genel şeklini ve rengini veren, bu iki ekolün düşünürlerin ajandalarında yerini almasını sağlayan Mill ve James’tir. Bu nedenle biz de çalışmamızda bu iki düşünürü ve temel eserlerini merkeze alacağız. Fakat bununla birlikte gerekli yerlerde Bentham ve Peirce’ün de görüşlerine müracaat edeceğiz.

Makalemiz üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, isimlendirme ve tarihsel gelişim süreçleri üzerinden bu iki teorinin ortaya çıkışı ele alınacaktır. İkinci bölümde, Faydacılık ve Pragmatizm arasındaki temel ayrım ve benzerliklere değinilecektir. Son bölümde ise her iki teorinin “Ahlaki İyi”, “Değer” ve “Din” anlayışları temelinde ortak ve farklı yönleri üzerinde durulacaktır.

¹⁵ *Utilitarianism*, 1861 yılında *Fraser’s Magazine*’in Ekim, Kasım ve Aralık sayılarında üç bölüm halinde yayımlanmış yazıların, 1863 yılında müstakil bir eser olarak basılmış halidir. Bu eser temelde Mill’in 1850 ile 1858 yılları arasında “Fayda”, “Adalet” ve “Özgürlük” üzerine yazmış olduğu üç yazıdan “Fayda” ve “Adalet” ile ilgili olanı birleştirmesi sonucunda ortaya çıkmış bir eserdir. Bu eser ilk olarak 1946 yılında Şahap Nazmi Coşkunlar tarafından Türk okuyucusuna kazandırılmıştır. 1965 yılında ikinci, 1986’da ise üçüncü baskısı yapılan bu eserin, 2017 yılında *Faydacılık* başlığını taşıyan iki yeni çevirisi daha yapılmıştır. Bkz. John Stuart Mill, *Faydacılık*, trc. Şahap Nazmi Coşkunlar (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1986); John Stuart Mill, *Faydacılık*, trc. Selin Aktuyun (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017). John Stuart Mill, *Faydacılık*, trc. Gökhan Murteza (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2017). Her üç çevirinin de yetkin çeviriler olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁶ *Pragmatism*’in ilk baskısı 1907 yılında basılmıştır. Bu eser William James’in Lowell Enstitü’de verdiği konferanslardan oluşur. Eser sekiz bölümdür. Bu eserin Türkçe’ye ilk tercümesi 1948 yılında Muzaffer Aşkın tarafından yapılan ve iki cilt halinde yayımlanması planlandığı anlaşılan tercümedir ve *Pragmacılık-I* adıyla çevrilmiştir. Eserin ikinci baskısı ise 1986 yılında yapılmıştır. Bu eserde 1,2,3 ve 6. Bölümlerin çevirisi vardır. Ayrıca orijinal eserdeki konu düzeni de bu eserde takip edilmemiş, 3. ve 6. bölüm bu tercümede yer değiştirmiştir. Bkz. William James, *Pragmacılık-I*, trc. Muzaffer Aşkın, 2. Baskı (İstanbul: M.E.G.S.B. Yayınları, 1986). Eserin ikinci tercümesi ise *Faydacılık* adıyla Tufan Göbekçin tarafından 2003 yılında yapılan çeviridir. Bu çeviri orijinal eserin haricinde “Kavrama Fonksiyonu”, “Hint Kaplanları” ve “Hümanizm ve Gerçek” başlıklarını taşıyan ek bölümleri de içerir. William James, *Faydacılık*, trc. Tufan Göbekçin (Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2003). Eserin üçüncü çevirisi ise Tahir Karakaş tarafından *Pragmatizm* başlığıyla 2015 yılında yapılan çeviridir. Orijinal bölümlenmeye ve içeriğe sadık kalan bu çevirinin yapılma nedenini mütercim şu şekilde ifade eder: “...çevirmenin emeğine haksızlık etmemeye özen göstererek belirtmek isteriz ki, bu çeviride [Göbekçin tarafından yapılan *Faydacılık* çevirisinde], orijinal metindeki çok sayıda cümle ve pasaj Türkçe metne aktarılmamıştır. Kavramsal olarak da bu çeviri, önerilen Faydacılık başlığı da dâhil olmak üzere, çok sayıda problem barındırmaktadır. Her iki çevirinin de [Aşkın ve Göbekçin çevirileri] şu anda baskıları tükenmiş durumdadır.” William James, *Pragmatizm*, trc. Tahir Karakaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017). Eserin dördüncü çevirisi ise 2019 yılında Ferit Burak Aydar tarafından yapılmıştır. Bkz. William James, *Pragmatizm*, trc. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019). Bununla birlikte Sara Çelik tarafından orijinal eserin “Pragmatizm ve Sağduyu” ile “Pragmatizmin Doğruluk Kavramı” başlıklı iki bölümünün de çevirisi yapılmıştır. Bkz. *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe*, trc. ve ed. Sara Çelik (İstanbul: Doruk Yayınları, 2016), 9-18. Biz de diğerlerine nazaran tam ve yetkin bir tercüme olması dolayısıyla orijinal metinle birlikte bu çeviriden istifade edeceğiz. (Not: Ferit Burak Aydar tarafından yapılan son çeviri makale nihayete erdikten sonra basıldığı için bu yazıda söz konusu çeviri dikkate alınmamıştır.)

¹⁷ Hem *Utilitarianism* hem de *Pragmatism* için her iki eserde de ele alınan meselelerin dakikliğinden ve analitikliğinden şikâyet edilir. Bunun temel nedeni *Utilitarianism*’in üç farklı yazının bir araya getirilmiş bir metin olması, *Pragmatism*’in ise konuşmaların bir araya getirilmesinden teşkil etmiş olmasıdır. Bu nedenle, çalışmamızda zaman zaman her iki filozofun diğer eserlerine de atıflar yapılacaktır.

1. Teorilerin Ortaya Çıkışı: İsimler, Şahsiyetler, Tarihsel Süreçler

Faydacılık ve Pragmatizm'in aynı teoriler olduğunun zannedilmesinin yanında bir diğer önemli yanlış da bu iki teorinin birbirleriyle oldukça yakın teoriler olduklarının düşünülmesidir. Hâlbuki bu iki teori hem neşet ettikleri zaman ve mekân hem de temel kabuller açısından birbirlerinden oldukça farklı teorilerdir. Fakat bununla birlikte adı geçen iki teori birbirinden tamamen habersiz ya da kopuk teoriler de değildir. Zira Mill ve James arasında doğrudan olmasa bile dolaylı bir ilişkinin varlığı açıktır. Bu durumun en net ifadesi James'in *Pragmatism*' adlı eserinin hemen girişindeki Mill'e yönelik şu ithaf sözleridir: “Zihnin Pragmatik açıklığını kendisinden öğrendiğim, eğer yaşasaydı liderimiz olacağını düşünmekten keyif alacağım John Stuart Mill'in anısına”¹⁸ Alıntudan da anlaşılacağı üzere her ne kadar Mill ve James arasında bir hoca-talebe ilişkisi olmasa da entelektüel anlamda James'in, Mill'i bir önder olarak kabul ettiği söylenebilir. Fakat bu entelektüel yakınlığın teorilerin inşa sürecinde çok etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Aşağıda da göreceğimiz üzere her iki teori birçok noktada birbirinden oldukça farklı yaklaşımları benimsemiştir. Makalemizin bu bölümünde bu farklılıkları isimlendirme ve tarihsel süreçler üzerinden ele alacağız. Şimdi ilk olarak isimlendirme meselesini ele alalım.

1.1. İsimlendirme Meselesi

Faydacılık, adını Latince'den; Pragmatizm ise Grekçe'den alır. Latince “*uti (to use: kullanmak, faydalanmak, istifade etmek)*” kökeninden gelen “*Utility (Fayda)*” kelimesi, İngilizce'de “fayda, yarar, menfaat, yararlılık; *useful, profitable, beneficial*” anlamlarında kullanılmakta ve “*Utilitariansim*” kavramının etimolojik kökenini oluşturmaktadır.¹⁹ Bununla birlikte, Pragmatizm ise Grekçe'den gelen “*pragma (iş, amel, fiil; practice, practical)*” kavramından türemiş²⁰ olsa da teorinin kurucusu olan Peirce, bu kavramı Kant felsefesinden devşirmiştir. *Salt Aklın Eleştirisi* adlı eserinde “pragmatik inanç” deyiminden söz eden Kant burada, “belirli eylemlere götüren araçların olgusal kullanımına temel sağlayan mümkün inanca pragmatik inanç diyorum.” der. Peirce de bu tanımdan yola çıkarak, “Pragmatik Anlam” ya da daha genel boyutta “Pragmatik Felsefe” kavramlarına geçiş yapmıştır.²¹

Utility kavramından türetilmiş olan *Utilitarianism* kavramını, bir etik teoriyi ifade edecek biçimde kullanıma ilk olarak kimin soktuğuna ilişkin farklı iddialardan bahsetmek mümkündür. Bu iddialardan ilkinine göre, teorinin isim babası, faydacılığın kurucusu olarak kabul edilen Bentham'dır. Buna göre, *Utility* kavramını ünlü eseri *Fragment on Government (1776)*da “herhangi bir şeyde bulunan ve onun vasıtasıyla mutluluk, iyilik, haz, avantaj elde etmeye yarayan eğilim”²² anlamında kullanmıştır. Aynı şekilde “*Utilitarian (Faydacı)*” kavramını ise yine Bentham, George Wilson'a 1781²³ yılında yazdığı bir mektupta Hıristiyan din adamını tarif ederken “saygıdeğer bir yaratılışa sahip, bir naturalist, bir kimyager, bir hekim ve bir *utilitarian*”²⁴ şeklinde kullanmıştır.

¹⁸ William James, *Pragmatism* (London: Longman, Green and Co., 1921), v; James, *Pragmatism*, 4.

¹⁹ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/utility>. Erişim: 29.11.2018.

²⁰ James, *Pragmatism*, 46. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/pragmatism>. Erişim: 29.11.2018.

²¹ Sara Çelik, “Charles Sanders Peirce'ün Pragmatik Görüşleri ve Bilimsellik Ögesi”, *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe*, ed. Sara Çelik (İstanbul: Doruk Yayınları, 2016), 28-29.

²² Jeremy Bentham, “Fragment on Government”, *The Works of Jeremy Bentham*, ed. John Bowring (New York: Russel&Russel Inc., 1962), 1: 271.

²³ Jeremy Bentham, “Memoirs and Correspondence”, *The Works of Jeremy Bentham*, ed. John Bowring (Edinburgh: William Tait, 1843), 10: 143.

²⁴ Jeremy Bentham, “the Correspondence of Jeremy Bentham”, *the Collected Works of Jeremy Bentham*, thk. J.H. Burns, ed. Ian R. Christie (London: UCL Press, 2017), 3: 57.; Geoffrey Scarre, *The Problems Of Philosophy: utilitarianism*, Routledge, London 1996

Diğer bir iddiaya göre ise, bu kavramın isim babası faydacılığın en ünlü siması olarak kabul edilen John Stuart Mill'dir. Bu iddianın kaynağını da yine Mill'in kendisinde buluruz. Otobiyografisinde 1822 yılında bir dernek kurduğunu ve adını da *Utilitarian Society*²⁵ olarak belirlediğini ifade eder. Devamında ise asıl iddiasını dillendirerek, tarihte bu kavramı kullanan ilk kişinin kendisi olduğunu iddia eder ve bu kavramın “mütevazı kaynağı (*humble source*)”²⁶ olarak da kendisini işaret eder. Yalnız bu noktada mutlaka ifade edilmesi gereken bir husus vardır ki o da şudur: Mill, bu kavramın mucidinin kendisi olmadığını bunu kullanıma ilk sokan kişi olduğunu, bu kavrama John Galt (1779-1839)'ın *the Annals of the Parish* (1821) adlı romanında rastladığını belirtir.²⁷ John Galt'ın bu eseri 1760 ile 1810 yılları arasında İskoçya'da meydana gelen sanayi devrimine bağlı sosyal değişimlerden bahseden bir eserdir. Bu eserin giriş kısmında yazılan tanıtım yazısında “*Utilitarian*” kavramının ilk kez bu eserde kullanıldığına dair bir not mevcuttur.²⁸ Ancak Mill'in biyografisini yazan Michael St. John Packe (1916-1978) bu konuda başka bir iddia ortaya atmıştır. Ona göre Mill, bu konuda yanılmaktadır. Zira Packe'ye göre Bentham *Utilitarian* kavramını Mill'in kastettiği anlamda ilk kez Haziran 1802 yılında Etienne Dumont (1759-1829)'a²⁹ yazdığı bir mektupta kullanmıştır.³⁰

Tüm bu iddialara baktığımızda görülen şudur ki Bentham bu kavramı felsefi bir teoriyi karşılayacak şekilde kullanmamakla beraber literatüre sokan ilk isimdir. Buna benzer bir kullanımı John Galt'ın eserinde de görmekteyiz. Ancak bu kavramın felsefi bir doktrine işaret edecek şekilde ilk kez Mill tarafından kullanıldığı düşünülüyor. Bu durumda kanaatimize göre faydacılığın isim babası bize göre John Stuart Mill'dir.

Faydacılık için bu tür bir isimlendirme probleminden bahsetmek mümkünken, “*Pragmatism*” kavramı için böyle bir durum söz konusu değildir. James, 26 Ağustos 1898'de California Üniversitesi'nde yaptığı “Philosophical Conceptions and Practical Results/Felsefi Kavramlar ve Pratik Sonuçlar” başlığını taşıyan ve Pragmatizm'i ilk kez felsefi bir yöntem olarak telaffuz ettiği sunumunda, bu kavramın isim babasının “çağdaş filozofların en orjinallerinden biri” olarak nitelediği Peirce olduğunu ve kavramı 1870'li yılların başında ondan duyduğunu belirtir. James'e göre Pragmatizm'in ilk yazılı ifadesi Peirce'ün 1878 tarihli “How to Make Our Ideas Clear/Fikirlerimiz Nasıl Açık Kılabiliriz?” isimli makalesidir. Fakat Peirce söz konusu makalede felsefi bir yöntem olarak Pragmatizm'i takdim ediyor olsa da makalede *Pragmatism* kavramı bir kez bile geçmez.³¹ Bununla birlikte farklı bir görüş olarak Pragmatizm'in felsefi bir düşünce ekolu olarak nüvelerini kurucuları arasında Peirce ve James'in de bulunduğu 1872 yılında kurulan *Metaphysical Club*'ta bulmak da mümkündür.³² James'in ifadelerine göre *Pragmatism* kavramı, ortaya çıkışından itibaren yaklaşık yirmi yıl kimsenin ilgisini çekmemiştir, ta ki kendisinin California Üniversite'sinde yaptığı bir konuşmaya kadar. Bu tarihten yani 1898 yılından sonra “*Pragmatism*” kavramı yaygınlık kazanır³³ ve böylece düşünce tarihinde felsefi bir ekol olarak filozofların gündemini meşgul etmeye başlar. Bununla birlikte James, *Pragmatism* adlı eserinin girişinde teorinin ismiyle ilgili olarak bu isimden

²⁵ John Stuart Mill, “Autobiography”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. J.M. Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 1: 161.

²⁶ Mill, “Autobiography”, 1: 80.

²⁷ Mill, “Autobiography”, 1: 80.

²⁸ Bkz. John Galt, *The Annals of The Parish* (Edinburgh: William Blackwood, 1821), 286.

²⁹ Bentham, “Memoirs and Correspondence”, 10: 624.

³⁰ Roger Crisp, *Mill on Utilitarianism* (New York: Routledge, 1997), 4.

³¹ Tahir Karakaş, “Çevirmenin Önsözü”, *Pragmatizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 15. İhsan Turgut ise, bu kelimenin ilk kez bu makalede ifade edildiğini savunur: “James bu kelimeyi Peirce'den almıştır. Peirce bu kelimeyi belirsizliği ve dağınıklığı önlemek için felsefi bir yöntem olarak kullanmıştır. İlk kez ‘Fikirlerimizi Nasıl Açık ve Seçik Hale Getirebiliriz?’ adlı makalesinde dile getirdi.” İhsan Turgut, “William James ve Pragmatizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987): 76.

³² Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı* (Ankara: Elis Yay., 2005), 14.

³³ James, *Pragmatism*, 47; James, *Pragmatism*, 62.

“UTILITARIANISM” VE “PRAGMATISM”: FARKLAR, ORTAK NOKTALAR

Celal TÜREER - Metin AYDIN

hoşlanmadığını sanki gökten zenbille inmiş gibi gördüğünü ancak kavramın kullanımı oldukça yaygınlaştığı için bu kavramı değiştirmek için çok geç olduğunu da ifade eder.³⁴

Faydacılık ve Pragmatizm’in isimlerinin etimolojik kökenine ve isimlendirme problemlerine değindikten sonra şimdi de her iki teorinin tarihsel gelişimlerine kısaca göz atalım.

1.2. Tarihsel Gelişim

Faydacılık ile Pragmatizm’in ortaya çıkışı arasında yaklaşık olarak yüz yıl olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Faydacılık 18. yy’ın, Pragmatizm ise 19. yy’ın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Faydacılık’ın kurucusu olan Bentham’ın temel eseri *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (IPML)*³⁵ 1789 yılında, Peirce’ün Pragmatizm’in temelini oluşturan “How to Make Our Ideas Clear”³⁶ başlıklı makalesi 1878 yılında yayımlanmıştır. Fakat ilginç bir şekilde, her iki ekol de tam çevrelerine kavuşmak için kurucu isimlerin haleflerini beklemek durumunda kalmıştır. Buna göre Faydacılık 1861 yılında *Utilitarianism*, Pragmatizm ise 1907 yılında *Pragmatism* adlı eserlerin yayımlanmasıyla “klasik” olarak isimlendirebileceğimiz yazılı ifadelerine kavuşmuştur.

Ortaya çıkış sürecindeki benzerlikler, teorilerin oluşum sürecinde de devam etmiştir. Her iki teori de klasik görünümüne “halef-selef” çatışması sonucunda kavuşabilmiştir. Faydacılık’ta Bentham-Mill, Pragmatizm’de Peirce-James arasında, teorilere ilişkin bazı temel noktalarda fikir ayrılıkları yaşanmış ve haleflerinin elinde teoriler önemli bir takım dönüşümlere uğramıştır. Şimdi ilk olarak Bentham-Mill çatışmasına göz atalım.

Mill, “Bentham’ın etiğe, yasaya ve devlet yönetimine ilişkin görüşlerini en erken anlayan ve onun fikirlerini ilk benimseyen kişi”³⁷ olarak nitelediği babası James Mill (1773-1836) tarafından sıkı bir Benthamcı olarak yetiştirilmiş ve ilk gençlik yıllarına kadar da Bentham’ın düşüncelerine sıkı bir bağlılık sergilemiştir. Ancak 1826 yılına gelindiğinde ciddi bir bunalımın pençesine düşen Mill, bu buhranın sonucunda Benthamcı fikirlere olan kayıtsız şartsız bağlılığından vazgeçmiş, düşünce dünyasında sıkı Benthamcılık yerini ılımlı Benthamcılığa bırakmıştır. Özellikle biri Bentham’ın, diğeri de babasının ölümünün ardından yayımladığı iki makale, Mill’in Benthamcı düşünceyle olan ilişkisinin seyrini açık biçimde ortaya koymuştur. Bu makalelerden ilki 1833 yılında Edward Bulwer Lytton’ın *England and the English* adlı eserinde isimsiz olarak yayımlanan *Remarks on Bentham*³⁸ adlı yazısıdır. İkincisi ise 1838 yılında bu kez kendi ismiyle yayımladığı *Bentham*³⁹ adlı makaledir. Bu yazılarda genel olarak Mill, Benthamcı düşüncelere bağlılığını sürdürse de Bentham’a yönelik önemli bazı eleştiriler dillendirir. Özellikle ikinci yazıda bu eleştirilerin dozunun arttığını söylemek mümkündür. Yazımızın sınırları nedeniyle burada tüm detaylarıyla değinemeyeceğimiz eleştirileri iki noktada toplamak mümkündür; ilk olarak Mill, Bentham’ı Fayda İlkesi’nin yansımalarını ve sistem

³⁴ James, *Pragmatizm*, 2017, 7; James, *Pragmatizm*, 2017, 33.

³⁵ Bu eserin Türkçemizde iki çevirisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Bentham’ın arkadaşı Etienne Dumont (1759-1829) tarafından Bentham’ın kişisel notlarından hazırlanan 1802 yılında hazırlanan Fransızca versiyonu *Traité de Législation* adlı eserdir. Bu eser 2011 yılında Barkın Asal tarafından *Yasamanın İlkeleri* adıyla Türkçemize kazandırılmıştır. Eserin orijinalinin çevirisi ise 2017 yılında Ömer Saruhanlıoğlu ve Uğur Kaşif Boyacı tarafından *Ahlak ve Yasama İlkeleri* başlığıyla çevrilmiştir.

³⁶ Bu makalenin Türkçe çevirisi editörlüğünü kendisinin yaptığı Pragmatizm isimli derlemede Sara Çelik tarafından yapılmıştır.

³⁷ Mill, “Autobiography”, 1: 55.

³⁸ John Stuart Mill, “Remarks on Bentham’s Philosophy”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. J.M. Bowring, 32 c. (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10: .

³⁹ John Stuart Mill, “Bentham”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Bowring, 32 c. (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10: .

içinde ortaya çıkardığı sorunları yeterince incelememekle, ikinci olarak da Faydacılık'a muhalif olan teorileri görmezden gelip, onlara gereken önemi vermemekle suçlar.⁴⁰

Bu muhalefetin Faydacılık için bazı önemli sonuçları olmuştur. Özellikle Fayda İlkesi'nin kanıtlanması ve hazlar konusunda bu sonuçları görmek mümkündür. Bentham, Fayda İlkesi'nin kendinde açık, kanıtlamaya ihtiyaç duymayan fakat tüm kanıtlamaların kendisinden başladığı bir aksiyom gibi kabul edilmesi gerektiğini savunurken, Mill ise bunu kabul etmez ve Fayda İlkesi için bir kanıtlama önerir.⁴¹ Benzer biçimde teorinin temelini oluşturan hazlar söz konusu olduğunda Bentham hazların sadece niceliksel bir tasnife tabi tutulabileceğini savunurken, Mill ise niceliğin yanında niteliksel bir tasnifin de gerekli olduğunu savunur ve hazları “yüksek-entelektüel” ve “alçak-bedensel” hazlar olmak üzere ikiye ayırır. Bu kabulün bir sonucu olarak Bentham tarafından hazların karşılaştırılması için vaz edilen bir prosedür olarak niteleyebileceğimiz *Felific Calculus*'u Mill, kabul etmez. Bunun yerine hazların karşılaştırılmasında toplumun ideal tipleri olarak kabul edebileceğimiz “Ehil Yargıçlar (*the Competent Judges*)”ın tercihlerinin izlenmesine yönelik bir yöntem önerir.⁴²

Pragmatizm söz konusu olduğunda ise halef-selef tartışmasının daha şiddetli geçtiği söylenebilir. Ayrıca Faydacılık'tan farklı olarak bu tartışmanın, taraflar hayattayken cereyan etmesi karşılıklı tepkilerin ortaya çıkmasına ve tartışmanın dinamik bir hal almasına neden olmuştur. Peirce ile James arasındaki anlaşmazlığın en net görünüşlerinden biri kendisini 1902 yılında yayımlanan James Mark Baldwin'in editörlüğünü yaptığı *Dictionary of Philosophy and Psychology* adlı eserde gösterir.⁴³ Baldwin, bu eserde “Pragmatism” başlığını taşıyan maddede hem Peirce'ün hem de James'in tanımlarına yer verir ve her iki düşünür de burada Pragmatizm'i farklı biçimde tanımlar.⁴⁴ Bu tanımlarda her ikisi de Pragmatizm'in temelde bir “yöntem (*method*)” olduğu konusunda hem fikirdir. Peirce için Pragmatizm kavrayıştaki müphemliği gidermenin bir “yöntem”i iken, James'te ise kavramları pratik sonuçları üzerinden ele alan bir “yöntem”i seslendirir. Fakat James'in tanımında Peirce'ünkinde yer almayan iki kavram hemen dikkati çeker: “anlam (*meaning*)” ve “doğru (*true*)”. Bu iki kavram, James için Pragmatizm'in sadece bir yöntem değil aynı zamanda bir anlam ve doğruluk teorisini ifade ettiğini ortaya koyar. Tanımlardaki bu farklılık, James'in Pragmatizm'i Peirce'den çok daha geniş bir perspektifte ele aldığını/alacağını bir işaretidir. Bu bakış açısındaki farklılık, ilerleyen zamanlarda giderek büyüyecek ve halef-selef arasında oldukça farklı anlayışların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Hatta Pragmatizm'in kendi çizdiği çerçevenin çok dışına çıktığını ve farklı bir anlama büründüğünü gören Peirce, çareyi kendi görüşü için yeni bir kavram ihdas etmekte bulur ve *Pragmatism* kavramını *Pragmatism* ile değiştirir. Ona göre bu, o kadar çirkin bir kavramdır ki kimse bunu çalmak istemeyecektir.⁴⁵ Peirce'ün bu tavrını, teorinin gerçek kurucusu olarak kendisini gördüğü ve Pragmatizm'in büründüğü yeni şekli tasvip etmediğinin bir işareti olarak yorumlamak mümkündür. Ancak gelinen nokta itibarıyla bu mücadeleyi James'in kazandığı söylenebilir zira bugün Pragmatizm denildiğinde sadece felsefi bir yöntem değil, aynı zamanda bir anlam ve doğruluk teorisi de akıllara gelmektedir. Bu bağlam göz

⁴⁰ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. (Bentham ve Mill arasındaki fikir ayrılıkları için), Metin Aydın, “Mutlu Budala mı Mutsuz Sokrates mi: John Stuart Mill'in Ahlak Teorisinin Faydacı Karakteri ve Hazları Tasnifi”, *Kutadgu Bilig Dergisi*, 35 (Eylül 2017): 121-148.

⁴¹ Kanıtlama için bkz. John Stuart Mill, “Utilitarianism”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. J.M. Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10: 234. Bahse konu olan daha detaylı bilgi için bkz. Metin Aydın, *Henry Sidgwick'te Bir Etik Teori Olarak Faydacılığın (Utilitarianism) Temellendirilmesi* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018).

⁴² Her iki düşünür arasındaki bu ve buna benzer farklılıkları yazımızın sınırları açısından detaylı biçimde ele alamıyoruz. Daha detaylı bilgiler için şu makaleye bakılabilir: Aydın, “Mutlu Budala mı Mutsuz Sokrates mi: John Stuart Mill'in Ahlak Teorisinin Faydacı Karakteri ve Hazları Tasnifi”.

⁴³ Karakaş, “Çevirmenin Önsözü”, 17-18.

⁴⁴ James Mark Baldwin, ed., *Dictionary of Philosophy and Psychology* (USA: MacMillan, 1920), 2: 321.

⁴⁵ Karakaş, “Çevirmenin Önsözü”, 20-21.

önüne alındığında Pragmatizm'deki kırılmanın Faydacılık'a nazaran çok daha şiddetli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2. Faydacılık ve Pragmatizm Arasındaki Temel Ayrımlar ve Benzerlikler

Makalemizin bu bölümünde iki teori arasındaki temel ayrımlar ve benzerliklere değineceğiz. Bunu da iki alt başlık altında yapacağız. İlk olarak Faydacılık ve Pragmatizm'in temel ilkelerinin neler olduğuna, onların temelde neyi ifade ettiklerine ve bu ilkelerin sistem içerisinde ortaya çıkardıkları yansımalara temas edeceğiz. İkinci olarak ise Faydacılık ve Pragmatizm'in kendilerini felsefi gelenek içerisinde nereye ve nasıl konumlandığına bakacağız. Şimdi ilk olarak her iki teorisinin de temel ilkelerine ve bu ilkelerin ortaya çıkardığı yansımalara bakalım.

2.1. Fayda İlkesi ya da En Yüksek Mutluluk İlkesi ve Pragmatizm İlkesi ya da Pragmatik Yöntem

Faydacılık “Fayda İlkesi (*the Principle of Utility*)” ya da “En Yüksek Mutluluk İlkesi (*The Greatest Happiness Principle*)”⁴⁶ olarak isimlendirilen ilke üzerine inşa edilmişken, Pragmatizm için bu ilkenin adı “Pragmatizm İlkesi (*The Principle of Pragmatism*)” ya da “Pragmatik Yöntem (*The Pragmatic Method*)”dir.⁴⁷ Bu kullanımlardan literatürde Faydacılık için yaygın kullanım “Fayda İlkesi”yken, Pragmatizm için “Pragmatik Yöntem”dir.

Faydacılık'ın temel ilkesi olan “Fayda İlkesi” genel olarak, en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu ifade eder. Bentham bu ilkeyi şu şekilde tanımlar:

Fayda İlkesi ile her ne tür olursa olsun bütün eylemleri onaylayan ya da onaylamayan ilke kastedilir. [Bu onaylama ya da onaylamama] eylemden etkilenen kişilerin mutluluğunu artırma ya da azaltma eğilimine, bir başka ifadeyle mutluluk ya da tersini [acıyı] ortaya çıkarma eğilimine bakılarak yapılır. [Fayda ilkesi] sadece bireylerin değil yönetimin (*government*) her türlü eyleminin de ölçüsüdür.⁴⁸

Mill ise Fayda İlkesi temelinde Faydacılık'ı şu şekilde tanımlar:

Ahlakın temeli olarak Fayda İlkesi'ni ya da En Büyük Mutluluk İlkesi'ni kabul eden öğretiyi, eylemleri mutluluk ortaya çıkarma eğilimleri oranında doğru, mutluluğun aksini çıkarma eğilimleri oranında da yanlış kabul eder. Mutluluk ile haz ve acının yokluğu, mutsuzluk ile de acı ve hazzın yokluğu kastedilir.⁴⁹

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere Fayda İlkesi'ne göre, insanlar eylemde bulunurken, eylemlerinin sonucunu dikkate almalı ve kendileri de dâhil olmak üzere

⁴⁶ IPML'nin 1823 yılında yapılan ikinci baskısında “Fayda İlkesi (*the Principle of Utility*)” kullanımı yerine “En Büyük Mutluluk İlkesi (*the Greatest Happiness Principle*)” kullanımının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Bunun temel nedeni olarak ise, “fayda” kavramının yeterince açık bir biçimde haz ve acı kavramlarını vurgulamamasını gösterir. Ona göre, fayda kavramı ayrıca ahlaki failin çıkarlarını yeterince vurgulamaz. Jeremy Bentham, “An Introduction to Principles of Morals and Legislation”, *The Works of Jeremy Bentham*, ed. John Bowring (New York: Russel&Russel Inc., 1962), 1: 2.

⁴⁷ Bu ilkeye James zaman zaman “Pierce’ün İlkesi (*The Principles of Peirce*)” olarak da atıf yapar. Bkz. James, *Pragmatism*, 47.

⁴⁸ Bentham, “An Introduction to Principles of Morals and Legislation”, 1: 1. Ayrıca bkz. Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, trc. Ömer Saruhanlıoğlu - Uğur Kaşif Boyacı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 17.

⁴⁹ John Stuart Mill, “Utilitarianism”, *The Collected Works of John Stuart Mill*, ed. J.M. Robson (Toronto: University of Toronto Press, 1969), 10: 210. Ayrıca bkz. Mill, *Faydacılık*, 2017, 28; Mill, *Faydacılık*, 2017, 61.

eylemden etkilenecek insanlar (ve hatta tüm duygulu varlıklar) için en büyük mutluluğu ortaya çıkaracak eylemi tercih etmelidir. Bu anlamda Faydacılık sonuççu bir etik teori olarak karşımıza çıkar. Fayda ilkesinin ahlaki failin önüne koyduğu en yüksek amaç olan mutluluk, acının hiç bulunmadığı ya da hazzın acı üzerine baskın olma durumunu ifade eder. Bu teoride “mutluluk”, “haz” ve “fayda” kavramları eşanlamlı olarak kullanılır. Teoriye adını veren “fayda” kavramı temelde, çıkarı mevzu bahis olan kişi için herhangi bir şeyde bulunan zarar, acı, kötülük ya da mutsuzluğu engelleyecek olan, o şeyde kişi için çıkar, haz ya da mutluluk ortaya çıkarma eğilimini ifade eder. Buna göre bir kimsenin herhangi bir eylemi yapmaktan mutlu olduğunu ifade etmekle kişinin bu eylemden haz aldığını ya da fayda temin ettiğini söylemek aynı anlama gelir. Söz konusu “toplum” olduğunda ise hem Bentham hem de Mill için toplum, kurgusal, doğal olmayan bir yapıdır. Bu nedenle de “Toplumun Mutluluğu (*The General Happiness*)”, “Toplumun Çıkarı (*The Interest of the Community*)” gibi ifadeler, o toplumu oluşturan bireylerin toplam mutluluğunu ifade eder. Bunun dışında bireylerden bağımsız bir toplum mutluluğundan bahsetmek mümkün değildir.⁵⁰

Pragmatizm’de durum Faydacılık’a nazaran biraz daha farklıdır. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere teorinin iki önemli figürü arasında Pragmatizm’in bir yöntem olduğu konusunda bir fikirbirliği vardır ancak bu teorinin kapsamı konusunda oldukça önemli bir ayrım mevcuttur ve bu ayrım her iki düşünürün Pragmatizm tanımında kendisini hemen gösterir. Teorinin kurucu ismi Peirce, Pragmatizm’i şu şekilde tanımlar:

Kavrayıştaki açıklığın elde edilmesi için şu maksimin kullanılmasının metafiziği büyük ölçüde bertaraf edebileceği fikridir: ‘Kavrayışımızın sahip olabileceğini tasarladığımız nesnelere etkileyen şeyleri, muhtemel bütün pratik yönleriyle birlikte göz önünde bulundur.’ O halde bu etkilere ilişkin kavrayışımız, bu nesneye dair kavrayışımızın tamamını oluşturur.⁵¹

James’in tanımı ise şu şekildedir:

Bir kavramın bütün anlamını pratik sonuçlarda ortaya koyduğunu ifade eden bir doktrindir. Bu sonuçlar ister bir davranış tavsiyesi şeklinde olsun ister gerçekleşmesi beklenen bir deneyim suretinde olsun. Eğer kavram doğru ise ki doğru olmasaydı sonuçları farklı olurdu ve [eğer kavram farklı ise] diğer kavramın anlamı tarafından ortaya çıkarılan sonuçlardan farklı olmalıdır. Eğer ikinci bir kavram farklı bir sonuç ortaya çıkarmıyorsa bu durumda söz konusu kavram da gerçek anlamda farklı isim altında anılan ilk kavram gibidir. Metodolojide şu kesindir ki iki kavramın birbirleriyle ilgili sonuçlarının izini sürmek ve bu sonuçları karşılaştırmak, farklı kavramların farklı anlamlarını inşa etmenin takdire şayan bir yoludur.⁵²

İki tanıma da bakıldığında James’in Pragmatizm’e yaklaşımı, Peirce’ün düşündüğünden çok daha geniştir. Peirce, Pragmatizm’i kavrayışlarımızdaki metafizik unsurların ortaya çıkardığı karmaşıklığı gidermenin bir yöntemi olarak görür. Onun bu yaklaşımının temelinde 19.yy’da düşünce dünyasına hâkim olan idealist anlayışın etkili olduğunu söylemek mümkündür. Buna ilaveten doğa biliminde peş peşe meydana gelen önemli gelişmeler, bu alandaki gelişmelerin felsefede de hâkim kılınması gerektiğine ilişkin bir yaklaşımı doğurmuştur. Bu yaklaşımlardan etkilenen Peirce⁵³, kendi Pragmatizm anlayışının genel çerçevesini bu düşünce temelinde çizmiştir. Bu anlamda Pragmatizm, cari felsefi problemleri çözmekten

⁵⁰ Bentham, “An Introduction to Principles of Morals and Legislation”, 1: 1-2; Mill, “Utilitarianism”, 10: 210-211.

⁵¹ Baldwin, *Dictionary of Philosophy and Psychology*, 2: 321.

⁵² Baldwin, *Dictionary of Philosophy and Psychology*, 2: 321.

⁵³ Peirce’ün epistemolojisi için bkz. Celal Türer, “C. S. Peirce’ün Epistemolojisi”, *Bilimname*, 5 (2004): 23-52. Peirce’ün doğruluk teorisi için bkz. Celal Türer, “Charles S. Peirce’ün (Pragmatik) Doğruluk Teorisi”, *Kaygı*, 2009, 71-82.

ziyade sadece sorun olarak görülen bazı durumların gerçekte sorun olmadığını gösteren bir yöntemi temsil eder.⁵⁴ Peirce'e göre meselelerin sorun olarak görülmesinin en önemli nedenlerinden biri metafizik unsurlardır. O, Pragmatik Yöntem'in uygulanmasının, felsefenin metafizik gömleğinden sıyrılmasına, gerçek bir bilim niteliği kazanmasını temin edebileceğini savunur. James ise, Peirce'ün bu yöntem anlayışına ek olarak, yukarıda da ifade edildiği üzere, Pragmatizm'i bir "anlam" ve "doğruluk" teorisi olarak görür. Bu çerçevede James için Pragmatizm, hem olgusal hem de değer alanıyla ilgili önermelerin önce "anlamlı" olup olmadıklarına sonra da "doğru" olup olmadıkları karar veren bir mihenk taşıdır.

Pragmatik Yöntem ya da Pragmatik İlke'nin hiçbir önyargısı, inatçı doğması, kanıt diye sunulabilecek katı bir kaidesi yoktur. Pragmatik yöntem, temelde "dünya bir mi çok mu?", "kaderle belirlenmiş midir yoksa özgür müdür?", "maddi midir yoksa tinsel midir?" gibi neticeye bağlanması mümkün olmayan metafizik tartışmaları bir sonuca bağlama yöntemidir. Bu tartışmaların bir neticeye bağlanamamasının nedeni, problemlerin doğalarından kaynaklanır. Pragmatik Yöntem, bu tür durumlarda her bir kavramı ortaya çıkardıkları pratik sonuçlarından hareketle yorumlamaya çalışır. Burada pragmatik yöntem açısından gündeme gelen temel soru şudur: "Bir kimse seçtiği kavramı/düşünceyi değil de diğer kavramı/düşünceyi seçseydi ya da seçtiği değil de seçmediği kavram/düşünce doğru olsaydı, bu kişi için pratikte ne gibi farklılıklar ortaya çıkardı?" James'e göre eğer herhangi bir fark ortaya çıkmıyorsa, bu iki kavram/düşünce arasında özsel değil, arızı bir ayrım vardır ve temelde her iki kavram/düşünce de aynı anlama gelmektedir. Bu bağlamda, Pragmatik Yöntem için söz konusu kavram ve düşünceler üzerinden yürütülen tartışmalar, anlamsız, suni ve yüzeysel tartışmalardır. Zira tartışmanın "anlamlı" olması için her iki kavram/düşüncenin mutlak surette pratik alanda farklı sonuçlar ortaya çıkarmaları beklenir.⁵⁵ James'in bu noktada çok güzel bir örneği vardır. Örneğe göre ilkel zamanlarda hamurun maya tarafından kabartılmasına ilişkin olarak bazı kişiler bunun bir "elf" tarafından, diğerleri ise bunun bir "iyilik perisi" tarafından yapıldığını iddia etmişlerdir. James'e göre hamur kabardığı sürece bunu yapanın "elf" mi yoksa bir "iyilik perisi" mi olduğu sorusu anlamsızdır.⁵⁶

Bu bakış açısından hareket eden Pragmatizm, bütün teorilerin tıkandığı noktaları açar ya da en azından böyle bir iddiaya sahiptir. Bu noktada James, Pragmatizm'in diğer teorilerden yardım alma konusunda oldukça hevesli olduğunu ifade eder. Buna göre Pragmatizm, her konuda tikellere müracaat konusunda nominalizm ile, pratiğe yapılan vurguda Faydacılık ile, yararsız soruları ve metafizik soyutlamaları reddetmede de pozitivizmle hem fikirdir.⁵⁷ Bu vurguyu James, İtalyan pragmatist Pappini'nin meşhur otel metaforunu kullanarak ortaya koyar:

Pragmatizm bir oteldeki koridor gibi teorilerimizin ortasında uzanır. Sayısız sayıda odaya giriş olanağı sunar. Birinde belki bir ateist, ikincisinde bir dindar, üçüncüsünde bir cismi inceleyen kimyacı bulabilirsiniz. Dördüncü odada idealist bir metafizik sistem ortaya çıkarılmaktadır, beşincisindeyse metafiziğin imkânsızlığı gösterilmektedir. Ama koridor hepsine aittir ve eğer bu insanlar odalarından çıkmak veya onlara girmek için uygun bir yol istiyorlarsa söz konusu koridordan geçmek zorundadırlar.⁵⁸

James bu bağlamda, "Pragmatizm nedir?" sorusunun, bazı özel sonuçlara değil de sadece nasıl yol alınacağına dair bir tavrı imlediğini ifade eder.⁵⁹ Ona göre doğrular, tıpkı gündelik yaşamda kullandığımız banknotlar gibi, bir çeşit krediyle

⁵⁴ Karakaş, "Çevirmenin Önsözü", 16.

⁵⁵ James, *Pragmatism*, 45-46; James, *Pragmatizm*, 60.

⁵⁶ James, *Pragmatism*, 49; James, *Pragmatizm*, 63.

⁵⁷ James, *Pragmatism*, 197; James, *Pragmatizm*, 150.

⁵⁸ James, *Pragmatism*, 54; James, *Pragmatizm*, 66.

⁵⁹ James, *Pragmatism*, 54; James, *Pragmatizm*, 66.

varlıklarını sürdürürler. Düşüncelerimiz ve inançlarımız da bir şey onları inkâr etmediği sürece geçerlidir. Ona göre düşüncelerimiz, ister somut ya da soyut olgular olsun ister ilkeler olsun, zorunlu olarak gerçeklikle uyum sağlamak zorundadır. Aksi takdirde kendimizi bir sürü çözümsüz tutarsızlıkla karşı karşıya buluruz.⁶⁰

James, “doğru” ile “faydalı” kavramları arasında bir ilişki olduğunu savunur.⁶¹ Buna göre, nasıl ki “iyi (*the right*)” davranışlar alanında bize faydalı olursa, “doğru (*the true*)” da düşünce alanında bize “faydalı (*expedient*)” olmalıdır.⁶² Ona göre genel kanının aksine doğru, iyilik kategorisinden kopuk değildir. Aksine onunla doğru da bir tür iyidir. Bu anlamda inanç noktasında iyi olduğunu gösteren her şeye “doğru” denir. Ona göre eğer doğru düşüncelerde gündelik yaşantımıza ilişkin hiçbir fayda olmasaydı hatta yanlış düşünceler hayatımızdaki tek faydalı şeyler olsalardı ve doğru olan şeyler de faydasız olan şeyler olsalardı, o zaman “Doğrunun peşinden gidilmelidir.” şeklindeki bir ödev anlayışımız olamazdı ya da en azından böyle bir dogmaya sahip olamazdık. Ancak bu dünyada nasıl ki bazı yiyecekler sadece tat olarak hoş olmakla kalmayıp, dişlerimize, midemize iyi geliyorsa, bazı düşünceler de sadece bizim için değerli olan düşünceleri desteklemeleri açısından değil, ayrıca pratik hayatımızda da yararlı olmaları açısından doğrudurlar.⁶³

Bu anlamda doğru düşüncelerin pratik değeri, öncelikle nesnelerin bizim için sahip oldukları pratik önemden kaynağını alır. “Faydalıdır, çünkü doğrudur.” ya da “Doğrudur, çünkü faydalıdır.” cümleleri James için tam olarak aynı anlama gelir. Buradan hareketle ona göre doğrulama sürecini tetikleyen düşünceye “doğru”, onun deneyim sahasında tamamlanmış işlevine de “faydalı” denir. Eğer doğru düşünceler başlangıçtan itibaren bu şekilde faydalı olmasalardı, hiçbir zaman doğru diye belirlenemez, bir sınıf ismi niteliği kazanamaz, hele de değer ifade eden bir isim hiç alamazlardı.⁶⁴

James’e göre Batlamyusçu atronomi, Öklitçi Uzay, Aristotelesçi mantık yüzyıllar boyunca faydalı olmuştur ama insan deneyimi onların sınırlarının dışına taşmıştır. Dolayısıyla şu anda onları sadece “görelî olarak doğru” veya “deneyimin o sınırları dâhilinde doğru” olarak adlandırıyoruz. James olguların kendilerinin doğru olmadığını, onların sadece var olduklarını, doğru dediğimiz şeyin olgulara ilişkin bizde oluşan inanç olduğunu düşünür.⁶⁵ Bu bağlamda olgular kendi başlarına ne doğru ne de yanlışlardır. Biz, kendilerini bize dayattıkları için olguların varlıklarına bir şey yapamayız, dolayısıyla bu noktada herhangi bir özgürlükten bahsedemeyiz ancak bunlarla girdiğimiz ilişkide ilgilendiğimiz yön açısından özgür olduğumuz söylenebilir. Bu noktadaki özgürlüğümüz sayesinde aynı olguları farklı şekilde okuruz. Söz gelimi, Waterloo Savaşı (1815)’ni bir İngiliz zafer olarak okumakta özgürken, bir Fransız tarafından bu olgu bir yenilgidir.⁶⁶

Görüldüğü üzere temel ilkelerdeki farklı yaklaşımlar Faydacılık ve Pragmatizm açısından oldukça önemli sonuçlara neden olur. Bu sonuçlara kısaca temas etmek gerekirse, bunlardan ilki ve en önemlisi, Faydacılık’ın gündeminde sadece ahlaki önermelerin doğruluğu varken, Pragmatizm’in gündeminde ise, özellikle de James’in Pragmatizm yorumunda, çerçevenin genişleyip tüm önermelerin doğruluğu ve anlamı olduğu görülür. Bu açıdan Pragmatizm’in kaplam olarak Faydacılık’tan çok daha geniş olduğu açıktır. Bu durumla ilişkili olarak ortaya çıkan diğer önemli sonuç da Faydacılık’ın yalnızca bir etik teoriyken, Pragmatizm’in etik teori olmasının yanında ayrıca epistemolojik bir teori olmasıdır. Bu durum, Faydacılık

⁶⁰ James, *Pragmatism*, 207-212; James, *Pragmatism*, 154-156.

⁶¹ James, *Pragmatism*, 75; James, *Pragmatism*, 2017, 78.

⁶² James, *Pragmatism*, 222; James, *Pragmatism*, 165.

⁶³ James, *Pragmatism*, 76; James, *Pragmatism*, 79.

⁶⁴ James, *Pragmatism*, 203-204; James, *Pragmatism*, 153-154.

⁶⁵ James, *Pragmatism*, 222; James, *Pragmatism*, 165.

⁶⁶ James, *Pragmatism*, 245; James, *Pragmatism*, 179.

ve Pragmatizm’in epistemolojik skala üzerinde kendilerini konumlandırışını doğrudan etkiler. Şimdi bu duruma neden olan epistemolojik konumlandırma meselesini ele alalım.

2.2. Faydacılık ve Pragmatizm’in Epistemolojik Skaladaki Konumları

Bir ucunu Rasyonalizm’in diğer ucunu da Emprizm’in oluşturduğu bir epistemolojik skala tasavvur ettiğimizde Faydacılık’ın kendisini Emprizm tarafında, Pragmatizm’in ise kendisini bu skalanın ortasında Rasyonalizm ve Emprizm’in arasında bir noktada konumlandığını söyleyebiliriz. Şimdi ilk olarak Faydacılık’ın kendisini nasıl ve niçin Emprizm tarafında konumlandığına bakalım.

Faydacılık, Bentham tarafından hukuk ve ahlak alanındaki karmaşaya bir son vermek amacıyla kurgulanmıştır ve bu kurgu bazı önemli epistemolojik ön kabullere dayanır. Buna göre hukuk ve ahlak alanındaki tüm değerlendirmeler olgusal zeminde yapılmalı, bu süreçte gözlem ve içe bakış yönteminden hareket edilmelidir. Olgusal zeminin dışında kalan metafiziksel ve teolojik hiçbir unsura sistem içerisinde yer verilmemeli, Faydacılık’a ilişkin değerler olgusal bir temelde yorumlanmalıdır. Bu yaklaşımın arka planında Bentham’ın etiği bir bilim haline getirme arzusu yattığı; döneminin hukuk anlayışının da bu doğrultuda olduğu gerçeği vardır. Ona göre insanların mutluluğunu sağlayacak şekilde kurgulanması gereken yasalar, kendi döneminde elit bir azınlığın çıkarlarını korumak üzere yapılıyordu. Diğer taraftan yasa ihdas etme yetkisinin yargıçlara veriliyor olması, onların kendi görüşlerini mutlaklaştırmalarının yanı sıra hukuk alanında “sana göre, bana göre” olarak isimlendirebileceğimiz bir anarşiye de neden olmaktadır. Çünkü bu yasaların temelinde nesnel bir ölçüt yerine yargıcın kendi duyguları ve dünya görüşü yatıyordu. Bu da hukuk alanında birine göre suç olan şeyi diğerine göre yasal yapıyordu. Bentham benzer bir durumun ahlak alanında, ahlaki değerlendirmeler için de geçerli olduğunu düşünüyordu. Ona göre, hukuk ve ahlak alanında meselelere öznel yaklaşımdan doğan anarşi ancak nesnel bir bakış açısının vaz edilmesiyle ortadan kaldırılabilir ki bunun da tek yolu tüm metafizik ve teolojik unsurların hukuk ve ahlak alanından dışlanmasıyla, meselelerin olgusal zemine çekilmesiyle, bir başka deyişle ahlaki doğa bilimleri gibi bir bilim haline getirmekle mümkündür.⁶⁷

Bentham’ın bu yaklaşımı Mill tarafından olduğu gibi kabul edilmiş ve o da ahlakın olgusal zeminde iş görmesi gerektiği fikrini savunmuş, metafizik unsurlara teorinin kapılarını kapatmıştır. Selefi gibi o da Klasik İngiliz Emprizm’inin önemli bir savunucusudur ve hatta onun emprizmi radikal olarak bile nitelendirilebilir.⁶⁸ Bu nedenle Mill için tek geçerli bilgi tümevarımla elde edilmiş olan bilgidir. Tümevarımla elde edilmiş olan bilginin en temel hususiyeti, bilimsel yöntemlerle kanıtlanabilir oluşudur. Mill, ahlak alanındaki bilgilerin de bu temel hususiyeti taşımak zorunda olduğuna inanır. Dolayısıyla ona göre, ahlak alanında aranan nesnellik ve evrensellik şartı ancak tümevarımsal bilgi ile mümkün olur. Mill’in deneyimciliği o kadar katıdır ki bundan matematik ve mantık dahi kendisini kurtaramaz. Bu açıdan Mill $1+1=2$ işleminin bile tikel deneyimlerden yapılan bir genelleme olduğuna inanır. Matematiksel gerçekliklerin doğasını sözde “kendinde açıklığa (*self-evident*)” indirgemek Mill’e göre alışkanlıktan başka bir şey değildir.⁶⁹ Bu manada söz konusu genellemenin gelecekteki başka bir deneyim tarafından reddedilemeyeceğini kimse ileri süremez. Mill, bu deneyimci anlayışını tüm bilgi alanlarına uygulayarak hem rakip teorilerin muhkem kalelerini yıkmak hem de

⁶⁷ Tim Mulgan, *Understanding Utilitarianism* (U.K.: Acuman Publishing, 2007), 9; Wesley C. Mitchell, “Bentham’s Felicific Calculus”, *Political Science Quarterly* 33/2 (1918): 161-183.

⁶⁸ Elijah Millgram, “Mill’s Proof of the Principle of Utility”, *Ethics* 110/2 (Ocak 2000): 309; John Skorupski, “The Place of Utilitarianism in Mill’s Philosophy”, *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*, ed. Henry West (London: Blackwell Publishing, 2006), 46.

⁶⁹ Alan Ryan, *The Philosophy of John Stuart Mill* (London: MacMillan, 1970), 195.

faydacılığın alternatifleri karşısındaki üstünlüğünü ortaya koymak ister. Bunu da ahlak alanındaki tüm malumatın deneyimsel temelini ortaya koymaya çalışarak yapar. Dolayısıyla ahlak alanında iddia edilen fakat deneyimsel temeli olmayan bilgileri reddeder.⁷⁰

Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki hem Bentham hem de Mill teorilerini açık biçimde Emprist geleneğe dâhil ederler. Fakat burada iki düşünür arasında küçük bir farktan bahsetmek gerekmektedir. Bu fark ahlakın bir bilim haline getirilmesi iddiasıyla ilgilidir. Bentham, yukarıda da ifade edildiği üzere, bunun mümkün olduğunu düşünürken, Mill, bu konuda selefine katılmaz çünkü salt olgusal temelde kalarak bunu başarmanın çok mümkün olmadığını savunur. Zira en nihayetinde ahlak, bireylerin eylemlerine değer atfeden bir doğaya sahiptir ki bu da aslında olgusal zeminden elde edilemeyecek normatif nitelermeleri gündeme getirir. Bu yüzden Mill, ahlakı (iyi-kötü), siyaset (uygun-uygun değil) ve estetikle (güzel-çirkin) birlikte, bilimden ziyade bilimle oldukça sıkı ilişki içerisinde olan, değerlendirmelerini sürekli bilimin kontrolünde yapan bir ‘Yaşam Sanatı (*the Art of Life*)’ olarak kabul eder.⁷¹

Epistemik arka planı kısaca bu şekilde ortaya konabilecek olan Faydacılık, ahlak alanı dışındaki önermelere ilişkin doğrudan epistemik iddialara sahip olmadığı için, kendisini ahlak teorileri arasında konumlandırır ve bunu da mezkûr alanda kendisine en önemli alternatif olarak gördüğü Sezgi ahlaka yönelik eleştiriler üzerinden yapar.⁷²

Mill, ilk olarak Faydacılık ile Sezgi ahlak arasındaki ortak noktaya dikkat çeker. Ona göre her iki teorinin en temel ortak noktası, her ikisinin de ahlakta bireye yön verecek olan tikel ilkeler yerine genel ilkeler peşinde olmasıdır. Dolayısıyla bu iki okula göre ahlak alanında yapılması gereken şey, tikel eylemlere uygulanabilen genel, şümulü ilkelere ulaşmaktır. Bu noktada faydacılık söz konusu ilkeyi "Fayda İlkesi" olarak belirlerken, Sezgi okul ise doğrudan bir ilke vaz etmek yerine, bir ilkelere çokluğunu savunur. İşte burası Mill'in Sezgiçilik eleştirisinin başladığı yeri temsil eder.

Mill'e göre Sezgi okul, doğruluğunu savunduğu ahlaki ilkelerin kendinde açık olduğunu iddia ederek, bunların herhangi bir kanıtlamaya ihtiyaç duymadıklarını savunur ve bu noktadaki kanıt taleplerine olumsuz cevap verir. Çünkü onlara göre bu ilkeler doğruluğunu "doğal yeti (*natural faculty*)", "doğal duyu", "vicdan" ya da "içgüdü"den almaktadır. Bu durum Mill'e göre kabul edilebilir değildir. Ahlaki failin yaşantısına yön verecek ilke ya da ilkeler gündelik deneyimlerden hareketle ortaya konulmalıdır. Bu nedenle Sezgiçilik ya bu ilkeleri bire indirmeyi denemeli ya da bu ilkelere bulunan ortak doğayı tespit etmelidir. Mill'e göre Sezgiçilerin ilkelerine duydukları bu özgüven, ilginç bir şekilde matematiğin ve mantığın ilkeleri ile ilişkilidir. Buna göre Sezgiçilik matematiğin ve mantığın temel aksiyomları ile kendi ilkeleri arasında bir benzerlik kurarak, kendi ilkelerinin doğruluğunun kanıtlanması yükümlülüğünden kurtulmaya çalışır. Buna göre nasıl ki fizik ve matematik bilimlerin temel aksiyomları doğru kabul ediliyorsa, Sezgiçilik de aynı şekilde temel ilkelerinin doğru kabul edilmesi gerektiğini ileri sürer. Oysaki Mill'e göre bu kabul edilemez bir öneridir. Bu konuda şöyle söyler: "Bu yanlış felsefenin ahlak ve din alanındaki başlıca gücü, fizik bilimlerin ve matematiğin delillerinde yapılmaya alışık olunan müracaatta yatmaktadır."⁷³ Ona göre Sezgiçilerin bu düşünceleri gündelik yaşantımızdaki alışkanlığımızın bir sonucudur. Çünkü zihnimiz gündelik yaşantılarımızdan hareketle bazı soyutlamalar yaparak ahlak alanında çeşitli ilkelere ulaşır. Bunlar basitçe söz konusu

⁷⁰ Tim Mulgan, *Understanding Utilitarianism* (U.K.: Acuman Publishing, 2007), 20.

⁷¹ Bkz. Ben Eggleston v.dğr., ed., *John Stuart Mill and The Art of The Life* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

⁷² Bentham'da alternatif ilkeler olarak "Çilecilik (*Ascetism*)" ve Sempati ve Antipati İlkesi (*the Principle of Sympathy and Antipathy*)" ilkeleri karşımıza çıkar. Yazımızın sınırları nedeniyle Bentham'ın eleştirilerine burada yer veremiyoruz. Bkz. Bentham, "An Introduction to Principles of Morals and Legislation".

⁷³ Mill, "Autobiography", 1: 233.

“UTILITARIANISM” VE “PRAGMATISM”: FARKLAR, ORTAK NOKTALAR
Celal TÜNER - Metin AYDIN

genellemenin bir ürünüdür ve bunların gelecekteki başka bir deneyim tarafından yanlışlanmayacağına bir garantisi yoktur. Fakat Sezgiciler ilkelerin bu kaynağını reddederek, bunların *a priori* olduğunu ve asla yanlışlanamayacağını ileri sürerler.⁷⁴

Mill, ayrıca Sezgicilerin mezkûr ilkelerinin meşruiyetinin de sorunlu olduğunu düşünür. Ona göre Sezgiciler, bu ilkelerin meşruiyet zemini olarak bireylerin vicdanını ya da benzer yetilerini ve bireyler arasındaki fikir birliğini gösterirler. Oysaki bu ilkelere yakından bakıldığında mevzu bahis olan fikir birliğinin zannedildiği kadar güçlü olmadığı birçok noktada ilkelerin birbirleriyle çatışma halinde olduğu görülür. Bu ilkeler arasında herhangi bir hiyerarşiyi de reddeden Sezgiciler, Mill'e göre ahlak alanındaki birçok sorunun çözümsüz kalmasına neden olurlar.⁷⁵

Pragmatizm ise Faydacılık'tan farklı olarak bir etik teori olmasının yanı sıra aynı zamanda bir epistemolojik teori olarak kendisini Rasyonalizm ve Emprizm'in ortasında bir yere konumlandırır.⁷⁶ Bu anlamda Pragmatizm'in hem Rasyonalizm'e hem de Emprizm'e önemli eleştirileri vardır. James'e göre tarihsel olarak “Entellektüalizm (*Intellectualism*)” ve “Duyumculuk (*Sensationalism*)” kavramları sırasıyla Rasyonalizm ve Emprizm'in eş anlamlıları olarak kullanılmıştır. Rasyonalistler genelde “Idealist” olurlarken, Empristler ise genellikle “Materyalist” olmuştur. Aynı şekilde Rasyonalizm, her durumda “tekçi (*monistic*)”dir ve tümelden hareket eder. Diğer yandan Empristler ise genellikle tikelden hareket eder, parçadan bütüne ulaştıkları için de “çokçu (*plüralist*)” olurlar. Rasyonalistler daha dindardırlar ve özgür irade savunuları vardır ancak Empristler deterministtirler. Rasyonalistlerin zihin yapıları daha dogmatikken, Empristler daha şüpheli ve spekülasyona açık bir zihne sahiptirler.⁷⁷

James ilk olarak Rasyonalizm'i eleştirilerinin odağına oturtur. Ona göre Rasyonalizm tıpkı Pragmatizm gibi deneyim ve doğruluğa ilişkin psikolojik araştırmalarımızın bir dönüşüm içerisinde olduğunu kabul eder. Fakat gerçekliğin ve doğruluğun bir dönüşüm içinde olmasını asla kabul etmez. Çünkü Rasyonalizm, gerçekliğin değişmez, tamamlanmış ve hazır olarak var olduğunu ve düşüncelerimizin bu gerçeklikle uyuşmasını, düşüncelerimizin en önemli erdemi olduğunu savunur. Rasyonalizm'e göre düşüncelerimizin doğruluğunun deneyimle bir alakası yoktur. Çünkü doğruluk, deneyimlerin içeriğine hiçbir şey eklemeyi ve gerçekliğin kendisinde bir fark yaratmaz. Doğruluk değişmezdir ve bir düşünceden ibarettir. Doğruluk, olgu veya olaylar arasındaki ilişkiler dışındaki başka bir boyuta, epistemolojik bir boyuta aittir. Bu bağlamda James'e göre Pragmatizm, yüzünü geleceğe dönerken, Rasyonalizm sürekli olarak geriye doğru bakar. Rasyonalizm, sürekli olarak ilkelerine müracaat eder ve bir soyutlamaya bir isim verildiğinde elimize sihirli bir çözüm geçtiğini düşünür.⁷⁸ James'e göre doğruluğu bulmak bir Rasyonalist için “keşif” iken, Pragmatist için tıpkı teknolojik bir tasarım gibi bir “icat”tır.⁷⁹ Çünkü biri zaten değişmez olarak “varolan”ı ortaya çıkarırken, diğeri ise “olması gereken”i inşa eder. Bu bağlamda, James açısından Rasyonalizm ile Pragmatizm arasındaki ana karşıtlığın şu olduğu söylenebilir; Rasyonalizm'e göre gerçeklik ezelden beri hazır ve tamamlanmış durumdadır, oysa Pragmatizm'e göre gerçeklik hala oluşma sürecinde olup, geleceğin kendisini tamamlamasını bekler vaziyettedir. Birine göre evren mutlak olarak güvenli bir yerken, diğeri göre hala maceralara açıktır.⁸⁰

Pragmatizm, Rasyonalizm'e şu soruyu sorar: “Kabul edelim ki bir inanç veya düşünce doğru olsun, bu durum kişinin fiili yaşamında nasıl somut bir farka neden olur?”

⁷⁴ Mill, “Utilitarianism”, 10: 206; Mill, *Faydacılık*, 51-53; Mill, *Faydacılık*, 22-23.

⁷⁵ Mill, “Utilitarianism”, 10: 206; Mill, *Faydacılık*, 51-53; Mill, *Faydacılık*, 22-23.

⁷⁶ Pragmatizm'in klasik doğruluk teorileri ile karşılaştırılması için Celal Türer, “Pragmatizmin Doğruluk Evi”, *Bilimname* 2/17 (2009): 165-185.

⁷⁷ James, *Pragmatizm*, 11; James, *Pragmatizm*, 40.

⁷⁸ James, *Pragmatizm*, 226; James, *Pragmatizm*, 167-168.

⁷⁹ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 168.

⁸⁰ James, *Pragmatizm*, 257; James, *Pragmatizm*, 187.

Bir diğer ifadeyle bu doğrunun “nakit değeri (*cash-value*)” nedir? Pragmatizm’e göre, doğru düşünceler özümseyebildiklerimiz, geçerli kılabilirlerimizken yanlış düşünceler ise bunları yapamadıklarımızdır. Doğruya sahip olmanın bize sağladığı pratik fark, doğruluğun anlamını teşkil eder. Bir düşüncenin doğruluğu, onun doğasına ait durgun bir nitelik değildir. Doğruluk bir düşüncenin başına gelir, olaylar tarafından doğru kılınır. Düşüncenin doğruluğu bir süreci gerektirir.⁸¹

Bu eleştirilerden hareketle James’in Rasyonalizm ile arasına ciddi bir mesafe koyduğunu kabul etmek gerekir. Fakat bununla birlikte Emprizm de James’in eleştirilerinden kurtulmayı başaramaz. Ona göre geleneksel Emprizm, gerçekliğin bilgisinin sadece duyuşsal bilgi ile kazanılabileceğine inanır. Bu anlamda Emprizm’in kapısı duyu bilgisinin ötesine yani metafiziğe kapalıdır. İşte bu nokta James’in kendisini geleneksel Emprizm’den ayırmaya başladığı ve teorisini Rasyonalizm ve Emprizm arasında bir yere konumlandığı noktadır. James, harici ya da bilimsel deneyimden başka dini ve manevi-kişisel deneyimlerin de epistemolojik değere sahip olduğunu kabul eder. Böylece o, iki teorisin ortasında yer almanın gerekliliği olan her iki talebe de cevap vermeyi amaçlar. Yani, Pragmatizm’i Rasyonalist düşünce gibi metafizik ve teolojiyle barışık olan, Emprist düşünce gibi olgularla temasını sürekli muhafaza eden bir teori haline getirmek ister. Böylece Pragmatizm ne işin başında ne de sonunda metafizik unsurları reddeder, samimi bir şekilde manevi alanı değerlendirir.⁸² Tabiri caizse tikel olguların kiri pası içerisinde bulunma ihtimali olan bir Tanrı’yı kabul etmeye hazırdır.⁸³

James’in hem Rasyonalizm’e hem de Emprizm’e yönelik eleştirileri dikkate alındığında, Pragmatizm’i, Rasyonalizm ile Emprizm arasında olmakla birlikte Emprizm’e daha yakın bir noktada konumlandığı söylenebilir. Özellikle Pragmatizm’in kendisini olgusal zeminde gösteren pratik sonuçlara yönelik yaklaşımı James’in bu noktadaki kırmızıçizgisi gibi durmaktadır. Bununla birlikte James’in kendisini Emprizm’den ayırması özellikle de bunu metafizik ve teolojik unsurları sistemine dâhil etmek için yapması, dolaylı olarak Pragmatizm’in ne rasyonalist ne de emprist geleneği benimsediğini; o her iki düşünceyi uzlaştıracak radikal emprizmi savunduğunu gösterir. O şöyle der:

Tuhaf bir şekilde pragmatizm olarak adlandırılan düşünceyi, bu iki talebe de cevap verebilecek bir felsefe olarak sunuyorum. Pragmatizm, rasyonalist düşüncelerde olduğu gibi dinle barışık kalırken, aynı anda da, ampirist düşüncelerde olduğu gibi, olgularla en zengin yakınlığı koruyabilir.⁸⁴

Yukarıda ortaya konulanlar Pragmatizm’in Faydacılık’tan epistemolojik temelde ayrılmasına neden olur. Çünkü James’in söz konusu bu yaklaşımı metafizik ve teolojik tüm unsurlara Pragmatizm’in kapılarını açarken, Mill’in yaklaşımı ise bu unsurları kapı dışarı eder. Bu her iki teori açısından en önemli ayrımlardan biridir ve önemli bir takım yansımaların ortaya çıkmasına neden olur ki bu yansımalar da makalemizin üçüncü bölümünün konusunu teşkil eder. Şimdi bu yansımaları üç temel kavram üzerinden ele alalım.

3. Faydacılık ve Pragmatizm’in “Ahlaki İyi”, “Değer” ve “Din” Anlayışları

3.1. Ahlaki İyi Anlayışları

“Ahlaki İyi” meselesinde Faydacılık ve Pragmatizm’in genel çerçevesini insana dair tasavvurları oluşturur. Bu nedenle her iki teorisin de insan algısına kısaca değinmek, tartışmamız açısından işlevsel olacaktır.

⁸¹ James, *Pragmatism*, 200-201; James, *Pragmatism*, 151-152.

⁸² James, *Pragmatism*, 33; James, *Pragmatism*, 53.

⁸³ James, *Pragmatism*, 80; James, *Pragmatism*, 81.

⁸⁴ James, *Pragmatism*, 32; James, *Pragmatism*, 2017, 53.

Faydacılık, insanı tamamen bencil doğaya sahip bir varlık olarak telakki ederken, Pragmatizm teleolojik bir zihne sahip olduğunu kabul eder. Bentham'ın *IPML* adlı eserinin hemen başında yer alan şu ifadeleri Faydacılık'ın insan telakkisini tüm gerçekliğiyle ortaya koyar:

Doğa (*Nature*) insanoğlunu iki egemen efendinin (*two sovereign masters*) emri altına vermiştir, haz ve acı. Ne yapmamız gerektiğini (*ought*) ve ayrıca ne yapacağımızı sadece bunlar belirlerler. Bir yanda doğru ve yanlış standardı, diğer taraftan da sebep-sonuç zinciri bu ikisinin hükümranlığına bağlanmıştır. Bu ikisi yaptığımız, söylediğimiz, düşündüğümüz her şeyde bizi yönetirler. Bunlara olan bağımlılığımızdan kurtulmak için gösterdiğimiz her çaba, bunları onaylamaya ve ispatlamaya hizmet eder. Bir başka ifadeyle bir kimse bu ikisinin hükümranlığından kurtulduğunu iddia edebilir; fakat gerçekte her zaman bunların kölesi olarak kalmaya devam eder.⁸⁵

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Bentham, insanı tamamen haz peşinde koşan ve acıdan kaçınan bir varlık olarak tasavvur eder. Bu nedenle ona göre insanın tüm yapıp etmelerinin temelinde bu hazza yönelim, acıdan kaçınma dürtüsü vardır. Mill de Bentham gibi düşünür ve insanın haz peşinden giden bir doğaya sahip olduğunu kabul eder ancak bununla birlikte o, haz konusunda insanın sadece bedeni hazlarla değil, ayrıca entelektüel hazlarla ilgilenmesi gerektiğini de savunur ve bu konuyla ilgili şöyle der: "Tatmin olmuş bir domuz olmaktansa tatmin olmamış bir insan olmak, tatmin olmuş bir budala olmaktansa, tatmin olmamış bir Sokrates olmak daha iyidir."⁸⁶ Görüldüğü üzere hem Bentham hem de Mill hazzın, insan için tek motivasyon kaynağı olduğunu düşünürler ve bunun da haz olduğunu savunurlar. Dolayısıyla ahlak alanındaki tüm kavramlar, Faydacılık tarafından haz temelli bir yaklaşımla ele alınır.

Pragmatizm'in insan algısına baktığımızda James'in insanı akli bir varlıktan daha ziyade merak eden ve arzu duyan bir varlık olarak düşündüğünü görürüz. James'e göre zihin teleolojik bir mekanizma olduğu için, çabalama, arzulama ve gayelerini inşa etme insan hayatının zirvesini teşkil eder. Burada amaç ve eğilimlerin yerine getirilmesi herhangi bir kural veya ilkedan daha güçlüdür.⁸⁷ Bunun için amaçlayan öznenin ihtiyaçları, arzuları ve eğilimleri pragmatik dünya görüşünün karakterini belirlemede merkezi bir rol oynar. Bu anlamda insan James tarafından, plan yüklü, arzulayan, amaca yönelmiş, aktif eğitilmiş, değerli teyit eden, yorumlayıcı bir birey olarak kabul edilir.⁸⁸

Bu tür bir insan telakkisi üzerinden "En Yüksek Ahlaki İyi" meselesine baktığımızda Faydacılık ve Pragmatizm'in aynı temel üzerinde hareket ettiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda en yüksek ahlaki iyi, Faydacılık için yukarıda da belirtildiği gibi Fayda İlkesi ile en çok uyum gösteren eylemdir. Bir başka ifadeyle, ahlaki failin kendisi de dâhil olmak üzere en yüksek sayıda insan için en büyük mutluluğu ortaya çıkaran eylem, ahlaki olarak en iyi eylemdir.⁸⁹ Pragmatizm için ise Pragmatik Yöntem'in sınamalarından en başarılı şekilde geçen eylem, ahlaki olarak en iyi eylemdir. Pragmatik Yöntem'in bu noktada yaptığı en yüksek ahlaki iyi tanımını ise kısaca "talebin karşılanması"⁹⁰ olarak ifade edilebilir. Buna göre talebi en iyi biçimde karşılayan eylem, Pragmatizm'e göre ahlaki olarak en iyi eylemdir.

Bu iki ahlaki iyi tanımına biraz dikkatli biçimde bakıldığında bir sorun hemen kendisini izhar eder. Bu da Faydacılık'ın ahlaki iyi konusundaki açıklamaları oldukça

⁸⁵ Bentham, "Fragment on Government", 1: 2; Jeremy Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, trc. Ömer Saruhanlıoğlu - Uğur Kaşif Boyacı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 17; Mill, "Utilitarianism", 10: 210; Mill, *Faydacılık*, 2017, 28; Mill, *Faydacılık*, 2017, 61.

⁸⁶ Mill, "Utilitarianism", 10: 212; Mill, *Faydacılık*, 2017, 67; Mill, *Faydacılık*, 2017, 32.

⁸⁷ Ellen Kappy Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, trc. Celal Türer (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003), 67.

⁸⁸ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 217.

⁸⁹ Bentham, "Fragment on Government", 1: 1. Ayrıca bkz. Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, 17.

⁹⁰ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 97.

açıkken, Pragmatizm’de bu noktanın oldukça muğlak bırakılmış olmasıdır. Faydacılık ahlaki iyi ile mutluluğu birbirine eşitler ve mutluluğu da “hazzın varlığı acının yokluğu” ya da “hazzın acı üzerine baskın olma durumu” şeklinde tanımlar. Böylece eylemlerinde Fayda İlke’sini benimseyen ahlaki fail, kendi eylemlerini değerlendirme konusunda oldukça açık ve net bir standarda sahiptir. Fakat Pragmatizm söz konusu olduğunda ahlaki failin elindeki standardın çok açık olmadığı görülür. Söz gelimi, James’in ahlaki iyiyi tanımlarken vurguladığı “talep” kavramının tam olarak neyi ifade ettiği net değildir. Bu noktada yorumcular James’in bu kavramı üç anlamda kullandığını düşünürler: (1) Buna göre talep, hissedilmiş olumlu bir eğilim olarak tanımlanabilir. (2) Yargıda bulunmayı ima eder çünkü bir şeyi talep etmek onun iyi olduğuna hükmetmektir. (3) Diğer bir anlamı ise zorunluluktur. Bu bağlamda James’e göre eğer bir kimse herhangi bir şeyi talep ediyorsa, talebin giderilmesi o şey ne olursa olsun iyidir.⁹¹ Buradan hareketle, James için ahlaki failin talebinin giderilmesiyle haz elde edip, mutlu olacağını düşündüğünü bu anlamda da Pragmatizm için “talep” kavramıyla “mutluluk” ya da “haz” kavramı arasında dolaylı bir ilişki kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nihayetinde hiçbir birey kendisine acı verecek bir talepte bulunmaz ya da bu tür bir eğilime sahip olmaz. Bu noktada onun doğru ile fayda kavramı arasında kurmuş olduğu ilişki de yorumumuzu destekler mahiyettedir. Fakat bu noktada bir sorun daha karşımıza çıkar ki bu sorun her iki teori için de oldukça ciddi bir problem teşkil eder. Bu sorun da kişisel çıkar ya da talebin diğer bireylerin hazları ya da talepleriyle çatışması durumunda, bu çatışmanın nasıl çözümleneceğidir.

Faydacılık, her ne kadar kişisel hazza önem verse ve hazzı ahlaki failin eylemlerinde nihai standart olarak belirlese de gündelik yaşamda bireyin kendi hazzı ile toplumdaki diğer bireylerin hazlarının çatıştığı birçok durum müşahade edilir. Söz gelimi, kıtlık anında elinde bol miktarda buğdayı olan bir tüccar kendisini, ürünü yüksek fiyata pazarlamak ile toplumun büyük kesiminin buğdaysız kalması arasında bir ikileme bulabilir. Burada bir kişinin çıkarı/hazzı ile toplumun çıkarı/hazzı karşı karşıyadır. Fayda ilkesine göre böylesi bir durumda tüccar kendi çıkarından vaz geçmeli ve toplumun çıkarını tercih etmelidir. Çünkü en yüksek sayıda insan için en büyük haz ancak bu durumda ortaya çıkabilecektir.⁹²

James’e göre eğer bir şey bir kimsenin talebini gideriyorsa ve hiç kimse buna karşı çıkmıyorsa, bu şey ahlaki olarak iyidir. Bir diğer deyişle eğer, hiç kimse bu şeyin kötü olduğunu hissetmiyorsa, bu şeyi ahlaki olarak kötü kulabilecek herhangi bir durum yok demektir. Ona göre bir talebi ahlaki olarak kötü yapabilecek tek şey, bir başka bireyin talebidir. James, bu tür talep çatışmalarında tüm otoriteyi ahlaki faile vermiştir. Eğer ahlaki fail, bir şeyi iyi olarak düşünürse bu durumda o şey iyi olur. Buna göre bir kimse bir diğer kişinin talebini sadece kendisini referans göstererek değerlendirebilir. James’in bu noktadaki ana düşüncesi şudur; ahlaki değer, bazı bilinçli varlıkların ahlaki gelişiminden bağımsız mevcudiyeti hiçbir anlam taşımaz.⁹³ Bununla birlikte James şu durumun da farkındadır, eğer talebin doğrudan karşılanması en yüksek iyi olsaydı, bazı taleplerin daha iyi veya daha üstün olduğu için karşılandığı/karşılanması gerektiği fikri anlamsız olurdu. James, yaşadığımız dünyada kötülüğün mevcudiyetinin farkındadır. Bu nedenle pratik olarak hiçbir zaman tüm taleplerin giderilmesinin mümkün olmadığı gerçeğini kabul eder.⁹⁴ Mesela, Jones ve Smith aynı kuruluşa aynı anda başkan olamazlar, her ikisi aynı anda aynı kişiyle evlenemezler. Tüm taleplerin eşit hürmete layık olduğu kabul edildiğinde, talepler arasındaki hiyerarşi nasıl inşa edilecektir? Eğer taleplerin mahiyetinde birini diğerine göre daha iyi dedirtecek özellikler yoksa bu durumda göreceli değer nasıl belirlenebilir? James, bu noktada ideal bir durumdan bahseder ve ona göre ideal durum en yüksek sayıda talebin karşılandığı durumdur. Başka bir ifadeyle buradaki

⁹¹ Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, 49.

⁹² Bu noktada tüccarın hangi motivasyonla bunu tercih edeceği sorusu akıllara gelebilir. Bu nokta yazımızın sınırları dışında kaldığından burada değinmiyoruz. Ancak konuyla ilgili olarak bkz. Aydın, *Henry Sidgwick’te Bir Etik Teori Olarak Faydacılığın (Utilitarianism) Temellendirilmesi*.

⁹³ Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, 49-54.

⁹⁴ Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, 56-57.

durum en az talebin geri çevrildiği durumu haber verir.⁹⁵ Bu bağlamda eğer istenilen iyilik, diğer iyilerin en asgari seviyede feda edilmesiyle gerçekleşiyorsa grubun tercih ettiği görüşün ahlaki olarak geçerli olduğunu biliriz. Diğer yandan bireyin tek başına kararı, topluma karşı bile olsa aynı durumlarda yerine getirilirse geçerlidir.⁹⁶

Gelinen nokta itibarıyla bu konuda da Pragmatizm'in Faydacılık'a nazaran daha müphem olduğunu söylemek mümkündür. Fakat nihayetinde James'in de ideal durum olarak en çok talebin gerçekleştirildiği durumu kabul ettiği düşünülürse, her iki teorinin de bu tür çıkar/talep çatışmalarında toplumun çıkarı/talebi tarafında yer aldıkları iddia edilebilir. Bununla birlikte şunu da ifade etmekte yarar vardır. Gerek Mill gerekse James, toplumdaki bireyler için ideal tipler olarak ifade edebileceğimiz aziz/ehil yargıçların tercihlerinin/taleplerinin genellikle toplumun çıkarı ile uyumlu olacağını düşünürler. Zira onlara göre toplumdaki bu bireyler ahlaki mükemmelliğin zirvesini teşkil ederler ve bu tür bireylerin taleplerinin genelin çıkarını göz ardı edecek talepler olması çok anlamlı olmayacaktır. Yukarıdaki örnek üzerinden konuşacak olursak, eğer buğday satıcısı Mill ve James'in düşündüğü tarzda bir aziz/ehil yargıç olursa kendi çıkarından ziyade toplumdaki insanların çıkarını düşünecek ve onların buğdaysız kalmalarına asla göz yummayacaktır. Bu anlamda her iki düşünürümüz için ahlaki gelişimin ilk aşamasındaki bireyin talepleri saf bencil bir düzlemdeyken, ahlaki gelişim arttıkça bu talebin yönünün toplumun çıkarına doğru ilerleyeceğini düşünmek anlamlıdır.

3.2. Değer Anlayışları

Faydacılık'ın değer anlayışının “Çağrışımçı Psikoloji” ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Buna göre bir şeyi arzulamak ile bu şeyi haz verici bulmak ya da bir şeyden kaçınma ile bu şeyi acı verici bulmak tamamıyla aynıdır. Bu anlamda ahlaki failin haz elde edemediği bir eylemi arzulaması hem psikolojik olarak imkânsız hem de ahlaki failden bu tür bir talepte bulunmak anlamsızdır.⁹⁷ Bu bağlam, Faydacılık'ın değer teorisine taşındığında haz, dolayısıyla da mutluluk insanın arzulayabileceği tek arzu nesnesi olur. Buradan da ahlaki faile haz veren her şeyin “değer”li olduğu şeklinde bir yaklaşıma ulaşılır. Dolayısıyla haz, bu sistem içerisinde değer tek standardı haline gelir. Nihai kerte, sonucunda haz ortaya çıkan her eylem değerliyken, acı ortaya çıkan her eylem de değersiz olarak kabul edilir. Bu yaklaşım birçok sorunu gündeme getirir.⁹⁸

Bu sorunlardan en önemlisi ise “erdem” meselesidir. Çünkü bu tür bir düşünce erdemlerin kendinde arzulanır oldukları fikrini savunulamaz kılar. Bu durum da erdemlerin ancak ahlaki fail için haz çıkardığı oranda değerli olacağı aksi durumda erdemler için herhangi bir değerden bahsetmenin mümkün olmayacağıdır. Gerek Bentham'ın gerekse Mill'in sistemine baktığımızda bu tür bir sonucun kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Mill'in, Bentham'ın hilafına hazlar arasında niceliksel bir tasnifin yanında niteliksel bir tasnifi de talep etmesi bu durumu önleme çabası olarak yorumlanabilir. Ancak son tahlilde erdemlerin araçsallaştırılması meselesinde selefiyle aynı pozisyona düşmekten kendisini kurtaramaz. Bunu bir örnekle ifade etmek gerekirse, “adalet” erdemi, en yüksek sayıda insana en yüksek mutluluğun ortaya çıkmasını temin ettiği oranda değerlidir ya da bir başka ifadeyle en yüksek sayıda insana en yüksek mutluluğu sağlayan eylem “adil”dir. Dolayısıyla Faydacılık için bu temelden bağımsız olarak bir “adalet”/“adil” tanımı yapmak mümkün değildir. Çünkü bu teoriye göre “kendinde adalet” erdeminden bahsetmenin imkânı yoktur.

Değerler meselesinde Pragmatizm'in elinin Faydacılık'a nazaran daha rahat olduğu görülür. Ancak bu rahatlığın temelini de James'in talep konusundaki ketumluğu

⁹⁵ Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, 61.

⁹⁶ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 190-191.

⁹⁷ Mill, “Utilitarianism”, 10: 237-238.

⁹⁸ Bu sorunlar için bkz. Metin Aydın, “Mill'in Erdem Teorisi ve Araçsallaştırılmış Erdemler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 20/37 (2018): 53-79.

olduğunu belirtmek gerekir. James, ahlaki değerlerin kaynağı ile ilgili iki temel görüşten bahseder. (1) değerlerin soyut ve değişmeyen mutlak ahlaki ilkeler manzumesi olduğunu savunan görüş, (2) değerlerin olgulardan, tecrübelerden çıkarılabileceğini ve onların öznel olduklarını savunan görüş. İlk görüşü savunanlardan bazıları değerlerin *a priori* ahlak kanunlarında temellendiğini, bazıları ise onların Tanrı'nın zihninde mevcut olduğunu iddia ederler. Onlara göre her iki durumda da değerler Mutlak'ın düşüncelerinde mevcuttur.⁹⁹ James'e göre bu şekilde temellendirilen bir değer teorisi bazı avantajlarına rağmen, esasen birçok dezavantajı içerir. Ona göre öncelikle bu teorinin temelleri ve zemini açık değildir. Bu teoride ahlaki ancak Tanrı temellendirip, değerlendirilebilir. Ortaçağ'da metafizik bir temele sahip olan bu ahlaki mutlakçılık, bir öğretilen fazlasını ifade ediyordu. Ancak modern çağda gelişen bilim anlayışı ve özellikle de Darwin'in görüşleriyle birlikte, ezeli, değişmeyen, önceden mevcut bir değer teorisi ve skolastik Hıristiyan inancı geçerliliğini yitirmiştir. James, parlak görünümüne rağmen böyle bir değer teorisini kabul etmez, ona göre ahlaki değerler somut eylem, olay, duygu ve yargılardan çıkarılmalıdır. Bu anlamda James, değerler konusunda kendisini ikinci grup içerisinde konumlandırır.¹⁰⁰

James, duyusal varlıklara herhangi bir atıfta bulunmayan hiçbir değer olamayacağını savunur. Ona göre tercih eden bir bilincin olmadığı bir dünyada hiçbir değer yargısı da mümkün değildir. Bu konuda şöyle der:

Muhakkak ki, duyusal olmayan bir dünyada iyi ve kötünün mevcut olduğu herhangi bir statü yoktur. Bir kimse fiziksel olguları, basitçe fiziki olgu olarak birini diğerinden nasıl daha iyi düşünür? Daha iyi olma fiziki bir ilişki değildir. Basit maddi kapasitesinde bir şey, memnuniyet verici veya acı verici olmaktan daha iyi veya daha kötü olamaz.¹⁰¹

James, tasvir ettiği ve ahlaki yalnızlık olarak tanımladığı duygusuz bir dünyada yalnız bir şahıs tasavvur etmemizi ister. Bu şahsın böyle bir dünyaya gelişle arzuları, amaçları, hisleri ve yargıları ile ahlaki değerlerin varoluşa çıkacaklarını iddia eden James bunu şu şekilde ifade eder:

Bir kimse, bir şeyin iyi olduğu hissettiği müddetçe, onu iyi yapar. Ona göre o, iyidir ve onun için iyi bir şey mutlak olarak iyidir. Zira bu kâinatdaki değerlerin yegâne yaratıcısı o kişidir. Bu sebepten o kişinin düşüncesinin dışında nesnelere hiçbir ahlaki niteliği yoktur.¹⁰²

Değer konusunda James'in tutumunun baştan sona “Tabiatçılık” olduğu görülebilir. Değerlerin bağımsız bir alan olma ihtimalinin olmayışı, bireyin dışında ahlaki otoriteye yer vermemesi, onun benimsediği pozisyonun doğal sonuçlarıdır. Bilindiği gibi Tabiatçı teorilerin ortak özelliği ahlaki iyiyi bir özelliğe ve bir niteliğe indirgeyerek açıklamalarıdır. Çünkü ancak o zaman ahlaki iyi, bilimsel bir nitelik kazanabilir. Bu nedenle James, ahlak alanında tecrübenin üstünde bir ölçüt tanımaz. Öznel değer teorisinde değer, insanın zihni bir ürün olduğu için, değer hükümleri de insana göre değişecektir. Bu nedenle, söz konusu yaklaşımda genel-geçer nesnel ahlaki doğruların olamayacağı varsayılır. Böylece iki insan, aynı ahlaki meselede birbirlerine zıt kanaatlere varırlarsa, bunlardan birine doğru, diğerine yanlış deme imkânı da doğal olarak ortadan kalkar. Bu tarz bir yaklaşımın kaçınılmaz sonucu da ahlaki göreceliktir. Ancak tüm bunlara rağmen James'e göre bu görecelik, insanların birbirlerine söz söyleme haklarının olmadığı bir duruma yol açmaz. Aksine birbirlerini destekleyecekleri, ahlaki enerjilerini birleştirecekleri bir vasatı ortaya çıkarır. En azından James'in beklentisi bu yöndedir. Bu

⁹⁹ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 95-96.

¹⁰⁰ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 96.

¹⁰¹ Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, 47-48.

¹⁰² Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, 48.

yöntemin en önemli avantajı, toplumun değişen şartlarıyla birlikte değerlerin de kendilerini güncelleyebilmeleridir.¹⁰³

Görüldüğü üzere hem Faydacılık hem de Pragmatizm için herhangi bir şeyin kendinde bir “değer”inden söz etmek mümkün değildir. Her iki teori de bir şeyin “değer”e sahip olabildiğini bireysel zihinleri şart koşar. Bu anlamda hiçbir bilişsel varlığın olmadığı bir dünyada ne Faydacılık ne de Pragmatizm için herhangi bir değer kendinde varlığından bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla her iki teori de değeri doğal bir niteliğe haz/talebe indirgeyerek açıklarlar. Söz gelimi, “doğru söylemek” bir erdemdir. Mesela, Deontolojik bir etik teoriye göre her ne şartta olursa olsun doğru söylenmelidir ve bu anlamda her durumda “doğru sözlü olmak” bireylerden bağımsız şekilde kendinde bir değere sahiptir. Ancak hem Faydacılık hem de Pragmatizm açısından böyle bir şey mümkün değildir. “Her ne olursa olsun doğruyu söylemek” ancak bireylerin bilişselle ilişkisi içerisinde ve bu ilişkideki durumuna göre bir değere sahiptir ya da değildir. Örneğin, masum bir insanın hayatını kurtarmak söz konusu olduğunda bu tür bir erdem terkedilebilir ve yalan söylenebilir. Faydacılık ve Pragmatizm için bu tür durumlar oldukça mümkündür ve sistem içi herhangi bir tutarsızlığa neden olmaz. Değerler konusundaki bu yaklaşım her ne kadar belirli noktalarda öznelliğe kapı aralasa da değişen zaman, mekân ve ihtiyaçlar karşısında değerlerin güncellenebilmesi, ortaya çıkan yeni sorunlara etkili çözümler üretilebilmesi noktasında düşünürlere geniş bir imkân alanı açtığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Kaynağını Tanrı’dan aldığı kabulüyle değişmez, statik, tamamlanmış, bireylerden bağımsız bir değer anlayışı ideal bir durum olarak cezbedicisi olsa da toplumların zamana ve mekâna bağlı olarak değişen ihtiyaçlarına cevap verme noktasında önemli sınırlılıklarla karşı karşıyadır. İşte bu sınırlılık hem Faydacılık’ın hem de Pragmatizm’in modern dönemde oldukça etkin teoriler olmalarının kanaatimizce en önemli nedenidir.

3.3 Din Anlayışları

Din meselesinde Faydacılık ve Pragmatizm ilk bakışta oldukça farklı bir yaklaşıma sahipmiş gibi görünse de nihayetinde benzer sonuçlara ulaşırlar. Faydacılık, üstünde yükseldiği epistemolojik geleneğin doğal bir gerekliliği olarak, yukarıda da ifade edildiği üzere, metafizik tüm unsurlara sisteminin kapılarını kapatmıştır. Pragmatizm ise kendi epistemolojik kabulleri doğrultusunda Faydacılık hilafına metafizik unsurları sistemine dâhil eder. Bu noktada Faydacılık ve Pragmatizm’in pozisyonları birbirinin aksi yöndedir. Ancak Pragmatizm’in metafizik unsurların anlam ve doğruluğularının tek standardı ve şartı olarak pratik sonuçları belirliyor olması, Pragmatizm’in Faydacılık’la aynı noktaya taşınmasına sebep olur. Çünkü metafizik unsurlar olgusal düzlemde Pragmatik yöntemle uyumlu sonuçlar gösterdikleri takdirde bir anlama ve doğruluğa sahip olabilecektir. Bir başka deyişle Pragmatizm metafizik unsurları kayıtsız şartsız bir biçimde sistemine dâhil etmez; onu pratikte sonuçlarıyla birlikte görmek ister.

Bu çerçevede içerisinde ilk olarak Faydacılık’ın din ve Tanrı hakkındaki yaklaşımlarına bakmakla başlayabiliriz.

Hem Bentham hem de Mill, ilkesel olarak dine daha özel anlamda da Teistik her türlü inanca karşıdır. Onlara göre dine ait ilkeler ve kurallar olgusal zeminde kanıtlanabilir, doğrulanabilir, meşruiyetini bu temelden alan ilkeler değildir. Fakat bununla birlikte her iki düşünür de dinin toplum açısından işlevsel olduğunu, bu anlamda dinin bir değere sahip olduğunu kabul ederler. Ancak bu değer aracısal bir değer olduğunun altı çizilmelidir. Yani din, Fayda İlkesi temelinde iş gördüğü, bu ilkenin gerçekleşmesine yardım ettiği ölçüde işe yarar ve anlamlıdır.

Bentham ve Mill’e göre din, doğruluğunu ancak Fayda İlkesi ile uygunluğundan alabilir. Söz gelimi, Bentham hazrı kötileyen her türlü dini yaklaşımın yanlış olduğunu

¹⁰³ Türer, *William James’in Ahlak Anlayışı*, 212.

savunur.¹⁰⁴ Bu düşüncesi, temelini Fayda İlke'sinin insanın doğal durumu ile oldukça uyumlu olduğuna yönelik inancından alır. Buna göre Fayda İlke'sinin talepleri insanın doğasıyla son derece uyumlu olduğundan doğrudur. Dolayısıyla söz konusu doğal duruma aykırı talepte bulunan her türlü dini inanış anlamsızdır.¹⁰⁵ Bununla birlikte ahlaki bir eylemin doğruluk standardı Fayda İlke'si olduğu için bu ilkeyle çatışan bir eylem ahlaki olarak yanlış olmasının yanında bu eylem –eğer Tanrı varsa- Tanrı'nın taleplerine de uygun değildir. Çünkü Tanrı'nın ahlaki olarak yanlış bir eylemi kullarından talep etmesi mantıksal olarak bir çelişki doğurur. Bentham'ın buradaki akıl yürütmesi ahlaki olarak doğru olandan hareket ederek Tanrı'nın iradesini tespit etmektir. Bir başka deyişle Bentham'a göre şeyleri iyi yapan şey Tanrı'nın iradesi değildir, aksine Tanrı, iyi olan şeyi irade eder/etmelidir. Bu akıl yürütmeyi şu şekilde formüle etmek mümkündür: "X eylemi fayda ilkesine uygundur, o halde bu eylem ahlaki olarak doğrudur, bu eylem ahlaki olarak doğru ise, o halde bu eylem Tanrı iradesine uygundur/uygun olmalıdır.". Burada Bentham'ın yaklaşımına göre Tanrı iradesi ile Fayda İlke'sinin çatıştığı durumlarda mutlak surette Fayda İlke'sinin diktesi ahlaki fail tarafından seçilmelidir: "Tanrı, eğer bize elde etme kapasitesi verdiği mutluluğumuzun en küçük zerresini bile yasaklarsa, bu durumda Tanrı iyi değildir."¹⁰⁶ Buradan hareketle denebilir ki aslında Fayda İlke'sini takip etmek, Bentham'a göre bir anlamda Tanrı buyruğunu takip etmek anlamına gelecektir. Çünkü Tanrı, tanımı gereği Fayda İlkesi ile uyumlu olan eylemleri emretmek zorundadır. Görüldüğü üzere Bentham, dini kendi sisteminin sağlıklı işlenmesini temin için araçsallaştırmaktan ve ona araçsal bir değer yüklemekten çekinmez. Bunun en açık örneklerinden biri Fayda İlke'sine uygun davranmayan bireylere uygulanmasını talep ettiği yaptırımlar arasında “dini yaptırım” a da yer vermesidir.¹⁰⁷

Mill'in bu konudaki yaklaşımına baktığımızda da karşımıza çıkan tablo Bentham'ınkinden çok farklı değildir. Mill de tıpkı Bentham gibi dinin buyruklarının epistemolojik değerini kabul etmez. Bunun temel nedeni, Tanrı'nın kabul edilmesi durumunda ahlak alanında Tanrı iradesinden bağımsız herhangi bir ilke kalmayacağına yönelik çekincesidir. Çünkü eğer Tanrı'nın varlığı kabul edilirse, O'nun rastgele, keyfi bir biçimde emrettiği şey, her ne olursa olsun ahlaki olarak doğru olacaktır. Böylece ahlak alanında iyi ve kötü dediğimiz her şey, Tanrı'nın bu şeye yönelik hitabıyla temellendirilir hale gelecektir. Bir başka ifadeyle Tanrı'nın iyi dediği iyi, kötü dediği kötü olacaktır. Bu da Mill'e göre ahlak alanında tam bir karmaşaya ve keyfiliğe neden olacaktır.¹⁰⁸ Matematiğin ve mantığın temel ilkelerinin kaynağı olarak gündelik yaşamdaki soyutlamalarımızı ve alışkanlıklarımızı gösteren biri için bu, oldukça tutarlı bir tavırdır. Bununla birlikte Mill de hocası gibi sistem içerisinde dinin varlığını çok fazla yadırgamaz. Hatta kendi eserinde bile zaman zaman dini emirlere atıflarda bulunduğunu görmek mümkündür. Söz gelimi, Faydacılık'tan bahsederken Fayda İlke'sinin taleplerinin en güzel şekillerinden birinin Nasıralı İsa'da bulunduğunu ifade ederek şu alıntıya yer verir: “Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkasına yapma, komşunu kendin kadar sev.”¹⁰⁹

Pragmatizm söz konusu olduğunda ise yukarıda ifade edildiği gibi daha rahat bir yaklaşımla karşılaşırız. Çünkü Pragmatizm kapılarını Faydacılık'ın yaptığı gibi metafizik unsurlara kapatmaz. Gerçi söz konusu Peirce olduğunda Pragmatizm'in bazı noktalarda Faydacılık'la aynı çizgide olduğu iddia edilebilir. Zira Peirce, Pragmatizm'i tanımlarken felsefi tartışmalardan metafiziği bertaraf etme amacına atıf yapması bu noktada bir tenakuz varmış görüntüsü uyandırmaktadır. Ancak James'in Pragmatizm yorumu bu zıtlığı ortadan kaldırır ve yukarıdaki iddia onun yorumu özelinde tutarlı hale gelir. Çünkü

¹⁰⁴ Jeremy Bentham, *Deontology* (London: William Tait, 1834), 70.

¹⁰⁵ Jeremy Bentham, “An Introduction to Principles of Morals and Legislation”, *The Works of Jeremy Bentham*, ed. John Bowring (New York: Russel&Russel Inc., 1962), 1: 6.

¹⁰⁶ Ross Harrison, *Bentham* (London: Routledge, 1983), 176.

¹⁰⁷ Bentham, “An Introduction to Principles of Morals and Legislation”, 1: 14.

¹⁰⁸ Mill'in din hakkındaki görüşleri için bkz. Özgüç Orhan, *Din Üzerine Üç Deneme* (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2017).

¹⁰⁹ Mill, “Utilitarianism”, 10: 218.

James için pratik sonuçlar üzerinde etkili olduğu sürece her türlü metafizik inanç ve iddia anlamlıdır. Bu noktada temas edilmesi gereken önemli bir nokta vardır ki o da James’in Pragmatizm’inin salt epistemolojik bir teori olmadığı, bunun yanında bazı ontolojik kabullere sahip bir teori de olmasıdır. Yazımızın sınırları nedeniyle tüm detaylarıyla değinmeyeceğimiz bu husustan kısaca bahsetmek gerekirse; belki de söylenmesi gereken ilk şey, her ne kadar James’in, tam anlamıyla bütüncül bir metafizik yaklaşım ortaya koymuş olmasa da araştırmalarında metafiziksel soruşturmaların daima önemli bir yer işgal etmiş olmasıdır. Bu soruşturmalarına epistemolojide olduğu gibi klasik kuramlara yönelik eleştirel bakış genel rengini vermiş, klasik metafiziksel teoriler de James’in eleştirilerinden kendilerini kurtaramamıştır. Dolayısıyla onun söz konusu eleştirel tavırla varmak istediği noktanın klasik metafizik teorilerde karşımıza çıkan sorunlardan izole edilmiş yeni bir metafizik anlayış olduğu söylenebilir.

James’in metafiziksel soruşturmalarının ilk hedefi varoluşlarından sağduyusal olarak haberdar olduğumuz gerçekliklerin/varlıkların altında yatan metafiziksel gerçekliği ortaya koymak olmuştur. Onun buradaki temel amacı, epistemolojide karşımıza çıkan bilen özne ile bilinen nesne arasında klasik teoriler tarafından var olduğu iddia edilen metafiziksel ve epistemolojik uçurumu (epistemolojik yarıklık)¹¹⁰ ortadan kaldırmak ve bu yolla da bilen özne-bilinen nesne ayrımına dayanan klasik düalist görüşü reddetmektir. Çünkü ona göre eğer özne ile nesne arasına bu türden bir ayrım sokulacak olursa; seçenek olarak karşımıza ya özne ile nesneyi birbirine bağlayan köprüyü kuracak ve bu köprünün varlığını garanti altına alacak bir Mutlak’ın varlığını zorunlu gören “Mutlak İdealizm” ya da söz konusu uçurumun kapatılamaz olduğunu ileri süren “Şüphencilik” çıkacaktır. Bu durumu kabul edilemez gören James, özne ile nesne arasında iddia edildiği gibi herhangi bir uçurum olmadığını ve dolayısıyla da özne ile nesne arasında herhangi bir köprüye ihtiyaç olmadığını savunur.¹¹¹ Zira ona göre temelde özne ile nesne arasında bu tür bir ayrım mümkün değildir. James bu türden bir ayrımın temellendirilemeyeceğini, bu durumun nedeninin klasik metafiziksel teorilerin yanlış varlık telakkileri olduğunu savunur. Esasında James, öznenin deneyimleriyle varlığından haberdar olduğu nesnelere, öznenin bu deneyiminden bağımsız bir varlığa sahip olduğunu kabul eder ve bu anlamda bir “Realist”tir.¹¹² Fakat bununla birlikte o, söz konusu nesnelere gerçekliklerinin ancak öznenin deneyiminde ortaya çıkabileceğini ve bu anlamda da gerçekliğin yalnızca deneyime indirgenebileceğini kabul ederek de “İdealist” bir tavır sergiler. Epistemolojide olduğu gibi tabii ki de James’in gerçek pozisyonu, bu iki klasik metafizik teorinin uçlarını oluşturduğu skalanın ortasıdır.¹¹³

Bu anlamda James’in gerçekliğe dair izahı, pragmatik açıdan bakıldığında iki kutupludur; bir yanda bilme sürecinde aktif olan değer, kaygı ve eğilimlere sahip teleolojik özne, diğer yanda deneyimin akışı. Özne, bir heykeltıraşın mermer bloğun bazı parçalarını keserek bazılarını da öne çıkararak bir heykel ortaya çıkardığı gibi, deneyim akışından özel nesnelere seçer ve kendisi için pragmatik bir gerçeklik inşa eder. Çünkü pragmatik gerçeklikler inşa edilirler ve bu inşa süreci deneyim akışı vasıtasıyla ilerler. Bu anlamda ona göre gerçeklik bizim zihni icatlarımızın toplamından başka bir şey değildir.¹¹⁴ Bu yaklaşımın doğal sonucu ise mutlak gerçeklikler ya da öznenin inşa edici eylemlerinden bağımsız gerçeklikler hakkında konuşmanın anlamlı olmadığıdır. Bu durumu şu örnek oldukça güzel ortaya koyar. Söz gelimi, bir grup insanla bir caddeyi gezdiğimizizi düşünelim. Bu caddeyi gezerken, gruptaki bireylerin kendi pragmatik gerçekliklerini oluşturarak, kiminin bir müzeyi, kiminin taş bir binayı, diğer başka birinin ise alış-veriş mekanlarını deneyimlediğini görürüz. Burada önemli olan, algılanan nesnelere özdeş olmadığı, her bir grup üyesinin kendi deneyim akışlarından hareketle aynı cadde üzerinde bulunan farklı nesnelere odaklanmalarıdır. Burada James’in varmaya

¹¹⁰ Türer, *William James’in Ahlak Anlayışı*, 69.

¹¹¹ Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, 118.

¹¹² Türer, *William James’in Ahlak Anlayışı*, 70.

¹¹³ Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, 121.

¹¹⁴ Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, 122.

çalıştığı sonuç, hem gerçek fiziki nesnelere ontolojik varlığını onaylamak hem de gerçekliğin özne tarafından inşa edildiğini ortaya koymaktır.¹¹⁵ Bu anlamda ona göre gerçeklik açısından önemli olan gerçekliğin nasıl olduğu değil, nasıl bilindiğidir. Bir başka deyişle gerçeklik oluş değil, bilistir. Bu nedenle gerçekliğin deneyimin sınırlarını aşan durumunu tartışmak anlamsızdır.¹¹⁶

İşte bu metafizik arkaplan bağlamında James, ahlak ile din arasındaki ilişkide ahlaka daima öncelik verir. Ona göre insanın ahlaki inançları onu dine götürür. Çünkü din, insanların bilebildiği en mutlu ve kutsal hayatı üretir. Din, hayatı zenginleştirir ve neşe katar. Bu anlamda dinin temeli, tecrübenin zorunlu doğrularından çıktığı için *a posteriori* ve pragmatiktir. James'e göre bir dinin başarısı kendisini deneyimde temellendirmesiyle mümkündür çünkü ancak böyle bir din pragmatik testlerden başarıyla geçebilir. Bu anlamda James, Faydacılık'ta olduğu gibi bir dinin doğru olması için bu pragmatik testi geçmesini şart koşar. Çünkü din, şahsi bir iştir ve din, fertte şahsiyetin merkezini değiştirmeli, onu bencil ve maddi haz dünyasından manevi haz dünyasına, tabiri caizse sıradan insandan azizliğe doğru bir yolculuğa çıkarmalıdır.¹¹⁷

Bu bağlam içerisinde James, dinleri meyveleriyle yani gündelik yaşamdaki pratik sonuçları üzerinden değerlendirme taraftarıdır. Eğer Hıristiyanlık, Yahudilik, Müslümanlık, Budizm insanlara huzur ve mutluluk getiriyorsa doğrudur. Dini hayat, iyi sonuçlar üretiyorsa, onu ilham eden teolojik inanca sonuna kadar itibar edilmelidir. Eğer herhangi bir inanç aksi bir duruma sebebiyet veriyorsa bu inanca itibar edilmez. James, bu manada bir hakikatin nereden ve nasıl geldiğine bakmaz. Bu sebepten bir inancı, somut problemlerimize uyguladığımızda işlediği görülürse, o en yüksek derecede doğrudur. Bu anlamda, mistik tecrübeden neşet eden birçok inancın gerçekten doğru olduğu görülebilir.¹¹⁸

Bu anlamda Tanrı'nın varlığı ile atomlar üzerinden evrenin varoluşunu açıklayan iki teori Pragmatik İlke açısından ele alındığında mesele oldukça basit bir hal alır. Eğer Tanrı varsa âlemde yaptığı şey, atomcuların atomun yaptığını iddia ettikleri şeyden farksızsa, bu durumda Tanrı'ya inanmak ya da atomlara inanmak arasında bir fark yoktur. Tanrı yok olsa ve atomlar tek aktör olarak kalsa dünyadaki varoluş ile herhangi bir problem olmayacaktır. Bu nedenle evrenin varlığını üstün, Mutlak bir Tanrı ile açıklamak ile dünyanın şu anki varlığına somut bir etki yapmayacağı gibi, beceriksiz bir varlığın evreni yarattığını iddia etmek herhangi bir somut fark ortaya çıkarmayacaktır. Bu anlamda Teizm ile Materyalizm arasındaki tartışma yararsız ve anlamsızdır.¹¹⁹

Görüldüğü üzere her iki teori için de olgusal düzlemde teorilerin temel ilkeleriyle çelişmediği sürece dini emirlerin herhangi bir sorun teşkil etmediği söylenebilir. Ancak yine de Faydacılık'ın değer konusunda olduğu gibi din konusunda da daha köşeli ve tavizsiz bir tavır takındığını söylemek mümkündür. Bu anlamda Faydacılık'ın eli dinle ilgili sorunlarda daha dardır. Özellikle dini emir ve yasakların ya da insanlara Kutsal Kitap'ta yapılan hitapların epistemolojik değeri konusunda Faydacılık'ın bu keskin tavrı çok daha belirgindir. Pragmatizm'in değer ve din konularında takındığı müsamahakâr tavır, değişen dünyamızdaki sorunlara çözüm noktasında düşünürlere daha geniş bir imkân alanı tanır. Bu durumu, teorilerin ortaya çıktığı topraklardaki mevcut durum özelinde de müşahade etmek mümkündür. -Tabii ki diğer birçok farklı unsurun da etkili olduğu kabul edilerek denilebilir ki - Faydacılık'ın etkili olduğu Britanya'da dini yaşam anlamında daha statükocu bir tavır varken A.B.D.'de ise daha rahat bir düşünce hayatı olduğu söylenebilir. Özellikle Faydacılık'ın ortaya çıktığı dönemde

¹¹⁵ Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, 124.

¹¹⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 65-86.

¹¹⁷ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 135.

¹¹⁸ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, 193.

¹¹⁹ James, *Pragmatism*, 98-99; James, *Pragmatizm*, 2017, 91-92. Töz ve özgür irade meselelerinin Pragmatik ilke doğrultusundaki tartışma için bkz. James, *Pragmatism*, 86-121; James, *Pragmatizm*, 2017, 85-105.

“UTILITARIANISM” VE “PRAGMATISM”: FARKLAR, ORTAK NOKTALAR
Celal TÜREER - Metin AYDIN

Fransız İhtilali ve Sanayi Devriminden kaynaklı İngiliz toplumunda yaşanan hukuki, sosyal, ekonomik ve siyasi problemler, acil çözümleri gerekli kılıyordu. Bu anlamda Faydacılık'ın önerileri problemlerin kutuplaştırdığı toplumu ortak bir zeminde buluşturmaya matuftu. Toplumdaki ortak refaha yapılacak vurgunun toplumun mevcut kaotik durumunu ortadan kaldıracağına inanan Faydacı düşünürler, önerdikleri tüm hukuki, sosyal, ekonomik ve politik önerilerinde bunu göz önüne almışlardır. Ortak refaha yapılan bu vurgu dönemin şartları gereği radikal bir renge bürünerek kapsayıcı bir yaklaşımdan ziyade dışlayıcı bir görünüm arz etmiştir. Bu anlamda ortak refaha katkıda bulunmayan herhangi bir düşünce Faydacılık nezdinde anlamsız hale gelmiştir. Faydacı düşünürlerin bu motivasyonlarının dönemin şartları özelinde oldukça makul olduğunu söylenebilir. Bununla birlikte yıkıcı bir iç savaşın içinden çıkıp yeni yeni ekonomik, siyasi ve politik birliğini inşa çabasında olan ve ayrıca buna ek olarak dünyanın her coğrafyasında insanları kendisine çeken yeni cazibe merkezi Amerika'da neşet eden Pragmatizm'in ise Faydacılık'a muhalif olarak benimsediği kapsayıcı yaklaşım oldukça anlamlıdır. Neredeyse her dinden, ırktan, renkten insanların yeni ve güzel bir yaşam umuduyla geldiği bir ülkenin resmi ideolojisinin bu geniş yelpazeyi kapsayacak genişliğe sahip olmasını beklemek son derece normaldir ki Pragmatizm'in de bu talebi mükemmelen karşıladığı rahatlıkla söylenebilir. Zaten yaklaşık yüz yıldır A.B.D.'de etkisini, gücünden hiçbir şey kaybetmeden sürdürebilmesinin de kanaatimizce başka bir açıklaması yoktur.

Bu iki etkili ve önemli düşünce ekolünün yaşadığımız kültür ve coğrafyamızda karşılaştığımız sosyal, politik ve ekonomik problemlere ilişkin söyleyecek sözleri olduğu açıktır. İçinde yaşadığımız toplumun yaşadığı dönüşümler ve bu dönüşümden kaynaklı problemlere bakıldığında gerek Faydacılık'ın gerekse Pragmatizm'in problemlerin çözümünde oldukça işlevsel bakış açıları sundukları inkâr edilemez bir gerçektir. Bu minvalde 1924 yılında John Dewey'in ülkemize eğitim müşaviri olarak davet edilmesi bu durumun en açık örneklerinden biridir. Bununla birlikte her iki teorinin üzerinde yükseldiği metafizik, epistemolojik ve ahlaki kabullerin tamamen benimsenmesi gerektiğine ilişkin bir yaklaşımın da çok sağlıklı olmayacağı açıktır. Burada kastedilen, karşılaştığımız toplumsal problemlerimizin çözümünde bu iki teorinin istifade edilebilecek kaynaklar olarak daima göz önünde bulundurmalarının gerekliliğidir.

Tüm bunlara ek olarak eğer sahip olduğumuz düşünce geleneklerinin (felsefe, hukuk, ekonomi, vb.) evrensel ilkelere sahip olduğu ve bu ilkelerin tüm insanlara hitap ettiği şeklinde bir yaklaşım benimsediğimiz takdirde, önümüzdeki en zorlu engel, muhatapların niçin Faydacılık, Pragmatizm ya da küresel bazda rüştünü ispat etmiş başka bir teoriyi değil de bu ilkeleri benimsemeleri gerektiğini teorik ve pratik gerekçeleriyle ortaya koymaktır. Bu da ancak sahip olduğumuz geleneklerin diğer teorilerden daha üstün daha işlevsel daha tercihe şayan olduğunu kanıtlamakla mümkündür. Söz gelimi, eğer Faydacılık ve Pragmatizm'in nesnelere kendinde bir değere sahip olmadığına ve bu anlamda dini ve ahlaki değerler de dâhil olmak üzere sadece araçsal bir değere sahip olduğuna ilişkin iddialarını reddediyorsak, kendi düşünce geleneklerimizden hareketle dinin ve ahlaki erdemlerin kendinde değerini muhataplarımızı ikna edecek şekilde ortaya koymamız gerekir. Bu da Faydacılık ve Pragmatizm'in iddialarıyla yüzleşmeksizin yapılabilir şeyler değildir. Bu anlamda Faydacılık ve Pragmatizm kendi düşünce geleneklerimiz için sadece problemlerin çözümünde işlevsel bir araç değil, aynı zamanda bu geleneklerimizi meydan okumalarıyla daha sistemli bir hale getirmeye yarayacak teorileri temsil eder.

Son olarak isimlendirme meselesi ile ilgili nihai kanaatimizi bildirerek yazımızı bitirelim. Yazımızın başında da ifade edildiği üzere *Utilitarianism* için artık Faydacılık kavramının akademik yazında bazı istisnaları olmakla birlikte genel kabule ulaştığı açıktır. Bu nedenle *Utilitarianism*'in akademik yazın dilimizde Faydacılık olarak kullanılmasının diğer alternatiflere nazaran daha tercihe şayan olduğunu düşünüyoruz. Buradaki daha büyük sorun *Pragmatism* kavramı için geçerlidir. Hem Osmanlı'nın son dönem-Cumhuriyet'in ilk dönem müellifleri hem de çağdaş dönem müelliflerinin

tercihleri bazı açılardan maalesef problemleri görünmektedir. Aslında İsmail Fenni Ertuğrul, Babanzâde ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun “fi'iliyye”, “ameliyye”, “felsefe-i amel” gibi önerileri ya da bu önerilerden hareketle türetililecek “eylem felsefesi” gibi bir kullanım özellikle akademik yazında işlevsel olabilir. Fakat gündelik dilde “bu, çok eylem felsefi bir yaklaşımdır.” gibi kullanımlarda ortaya çıkacak zorluklar nedeniyle bu tür bir tercihin kullanım yaygınlığına ulaşacağını düşünmüyoruz. Bu anlamda hem bu gelenekle karşılaşan ilk müelliflerimizin tercihi olması hem de çağdaş dönemdeki akademik yazında oldukça geniş bir kullanıma ulaşması nedeniyle kavramın korunarak “Pragmatizm” olarak kullanılmasını öneriyoruz.

Değerlendirme

Faydacılık ve Pragmatizm'i karşılaştırmalı olarak ele aldığımız bu yazımızda ulaştığımız neticeleri şu şekilde ifade etmek mümkündür.

İlk olarak Faydacılık temelde epistemolojik olarak Empririk geleneğin içerisinde çıkmış olan bir teoriyken, Pragmatizm ise kendisini Rasyonalizm ve Emprizm arasında orta bir noktada konumlandırır ve bu nedenle “anlam” ve “doğruluk” a ilişkin iddialara da sahip epistemolojik bir teoriyi seslendirir. Buna ilaveten Pragmatizm'in aynı zamanda kendisini İdealizm ile Realizm arasında konumlandırmaya uygun belirli ontolojik kabullere sahip metafizik bir teori olduğu da söylenebilir.

Faydacılık ahlaki zeminde en yüksek iyiyi, hazzın varlığı acının yokluğu olarak ifade ederken; Pragmatizm onu talebin karşılanması olarak niteler. Bu bağlamda en yüksek sayıda insan için en yüksek mutluluğu ortaya çıkaran eylem Faydacılık için ahlaki olarak doğru eylem iken, Pragmatizm içinse en çok talebin karşılanıp, en az talebin geri çevrilmesini temin eden eylemdir.

Hem Faydacılık hem de Pragmatizm için şeylerin kendilerinde bir “değer”inden söz edilemez. Her iki teoriye göre de şeyler, ancak bireysel zihinlerle girdiği ilişkiler temelinde bir “değer” e sahip olurlar ya da olmazlar. Bu anlamda hiçbir bilişsel varlığın olmadığı varsayımsal bir dünyada “kendinden değer” den söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla Faydacılık'a göre bir şey ancak ahlaki faile “haz” sağlıyorsa, Pragmatizm'e göre ise ahlaki failin “talep”ini karşılıyorsa “iyi” ve “değer”lidir. Bu durumun zorunlu sonucu da şeylerin bu iki sistemde ancak “araçsal değer” e sahip olabilecekleridir.

Faydacılık içinden neşet ettiği Empririk geleneğin kabullerinin bir sonucu olarak sistemini metafizik unsurlara tamamen kapatır ve bu bağlamda Tanrı, din, Kutsal Kitap, ilahi emir ve yasaklar gibi şeyler kendisine sistem içerisinde yer bulamaz. Ancak bununla birlikte Faydacılık, bu metafizik unsurların Fayda İlkesiyle uyumlu oldukları sürece “araçsal” ve “işlevsel” değerini kabul eder. Pragmatizm ise metafizik unsurlara -James'in Pragmatizm yorumu özelinde- sisteminde yer verir. Bu anlamda Tanrı, din, ilahi emirler bu sistemde kendilerine yer bulur ve bunların epistemolojik bir değere sahip olabilecekleri kabul edilir. Fakat bu kabul, olgusal zeminde kendisini gösteren pratik sonuçlara sahip olma şartıyla kayıtlıdır. Buna göre Pragmatik İlke'yle uyumlu pratik sonuçlar ortaya çıkardığı sürece, herhangi bir metafizik temelli düşünce, Pragmatizm açısından anlamlıdır ve epistemolojik bir değere sahiptir. Pragmatizm'in metafizik temelli düşünceler için talep ettiği bu olgusalılık, din konusunda Pragmatizmi, Faydacılık'la aynı noktaya taşır.

“UTILITARIANISM” VE “PRAGMATISM”: FARKLAR, ORTAK NOKTALAR
Celal TÜREER - Metin AYDIN

KAYNAKÇA

- Aydın, Metin. *Henry Sidgwick'te Bir Etik Teori Olarak Faydacılığın (Utilitarianism) Temellendirilmesi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018.
- Aydın, Metin. “Mill'in Erdem Teorisi ve Araçsallaştırılmış Erdemler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 20/37 (2018): 53-79.
- Aydın, Metin. “Mutlu Budala mı Mutsuz Sokrates mi: John Stuart Mill'in Ahlak Teorisinin Faydacı Karakteri ve Hazları Tasnifi”. *Kutadgu Bilig Dergisi*. 35 (Eylül 2017): 121-148.
- Baldwin, James Mark, ed. *Dictionary of Philosophy and Psychology*. 3 Cilt. USA: MacMillan, 1920.
- Bentham, Jeremy. *Ahlak ve Yasama İlkeleri*. Trc. Ömer Saruhanlıoğlu - Uğur Kaşif Boyacı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Bentham, Jeremy. “An Introduction to Principles of Morals and Legislation”. *The Works of Jeremy Bentham*. Ed. John Bowring. 1. New York: Russel&Russel Inc., 1962.
- Bentham, Jeremy. *Deontology*. London: William Tait, 1834.
- Bentham, Jeremy. “Fragment on Government”. *The Works of Jeremy Bentham*. Ed. John Bowring. 1. New York: Russel&Russel Inc., 1962.
- Bentham, Jeremy. “Memoirs and Correspondence”. *The Works of Jeremy Bentham*. Ed. John Bowring. 10. Edinburgh: William Tait, 1843.
- Bentham, Jeremy. “the Correspondence of Jeremy Bentham”. *the Collected Works of Jeremy Bentham*. J.H. Burns. Ed. Ian R. Christie. 3. London: UCL Press, 2017.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Copleston, Frederick. *Yararcılık ve Pragmatizm*. Trc. Deniz Canefe. İstanbul: İdea Yay., 2000.
- Crisp, Roger. *Mill on Utilitarianism*. New York: Routledge, 1997.
- Çelik, Sara. “Charles Sanders Peirce'ün Pragmatik Görüşleri ve Bilimsellik Ögesi”. *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe*. Ed. Sara Çelik. 21-38. İstanbul: Doruk Yayınları, 2016.
- Çelik, Sara. “Önsöz”. *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe*. Ed. Sara Çelik. 9-18. İstanbul: Doruk Yayınları, 2016.
- Duralı, Şaban Teoman. *Kutadgubilig Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Lügatçe-i Felsefe*. Ed. Nejdet Ertuğ. Ankara: Aktif Düşünce, 2014.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. “John Dewey”. *Anadolu Mecmuası*. 6 (1340): 231.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. “Pragmatizm”. *Hayat* 1/12 (1927).
- Galt, John. *The Annals of The Parish*. Edinburgh: William Blackwood, 1821.
- Harrison, Ross. *Bentham*. London: Routledge, 1983.
- James, William. *Faydacılık*. Trc. Tufan Göbekçin. Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2003.
- James, William. *Pragmacılık-I*. Trc. Muzaffer Aşkın. 2. Baskı. İstanbul: M.E.G.S.B. Yayınları, 1986.
- James, William. *Pragmatism*. London: Longman, Green and Co., 1921.
- James, William. *Pragmatizm*. Trc. Tahir Karakaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

- James, William. *Pragmatizm*. Trc. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019.
- Karakaş, Tahir. “Çevirmenin Önsözü”. *Pragmatizm*. 9-32. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Mill, John Stuart. “Autobiography”. *The Collected Works of John Stuart Mill*. Ed. J.M. Robson. 1. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Mill, John Stuart. “Bentham”. *The Collected Works of John Stuart Mill*. Ed. John Bowring. 10. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Mill, John Stuart. *Faydacılık*. Trc. Selin Aktuyun. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.
- Mill, John Stuart. *Faydacılık*. Trc. Gökhan Murteza. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2017.
- Mill, John Stuart. “Remarks on Bentham’s Philosophy”. *The Collected Works of John Stuart Mill*. Ed. J.M. Bowring. 10. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Mill, John Stuart. “Utilitarianism”. *The Collected Works of John Stuart Mill*. Ed. J.M. Robson. 10. Toronto: University of Toronto Press, 1969.
- Millgram, Elijah. “Mill’s Proof of the Principle of Utility”. *Ethics* 110/2 (Ocak 2000): 282-310.
- Mulgan, Tim. *Understanding Utilitarianism*. U.K.: Acuman Publishing, 2007.
- Orhan, Özgüç. *Din Üzerine Üç Deneme*. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2017.
- Ryan, Alan. *The Philosophy of John Stuart Mill*. London: MacMillan, 1970.
- Skorupski, John. “The Place of Utilitarianism in Mill’s Philosophy”. *The Blackwell Guide to Mill’s Utilitarianism*. Ed. Henry West. London: Blackwell Publishing, 2006.
- Suckiel, Ellen Kappy. *William James’in Pragmatik Felsefesi*. Trc. Celal Türer. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Topakkaya, Arslan. “Sosyal Adalet Kavramı Sadece Bir İdeal midir?” *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/2 (2009).
- Turgut, İhsan. “William James ve Pragmatizm”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987): 73-84.
- Türer, Celal. “C. S. Peirce’ün Epistemolojisi”. *Bilimname*. 5 (2004): 23-52.
- Türer, Celal. “Charles S. Peirce’ün (Pragmatik) Doğruluk Teorisi”. *Kaygı*. 2009. 71-82.
- Türer, Celal. “Pragmatizmin Doğruluk Evi”. *Bilimname* 2/17 (2009): 165-185.
- Türer, Celal. *William James’in Ahlak Anlayışı*. Ankara: Elis Yay., 2005.
- Tüzen, Ahmet. *Utilitarist öğretisi ve John Stuart Mill’de Etik-Siyaset İlişkisi*. Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi SBE, 2012.

İnternet Kaynakları

- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bffa1ff59ac24.76492896 [erişim:29.11.2018]
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bffa2185a45c6.11212798 [erişim:29.11.2018].

“UTILITARIANISM” VE “PRAGMATISM”: FARKLAR, ORTAK NOKTALAR
Celal TÜNER - Metin AYDIN

150